

DRUGI DIO

ŽIVOT U BRIGADI

PARTIJSKI I POLITIČKI RAD U BRIGADI

Partijska organizacija je o svim pitanjima života i rada jedinice raspravljala, zauzimala stavove, donosila zaključke i pratila njihovo provođenje. Ovo se odnosilo kako na organizaciono-kadrovska pitanja, tako i na vojnu, omladinsku, kulturno-prosvjetnu i drugu problematiku, a naročito na političku aktivnost u brigadi i rada brigade u narodu. Stupanj boljeg ili lošijeg političkog stanja u brigadi i njene sposobnosti za izvršenje zadataka, izražavan je snagom rukovodeće uloge i utjecaja partijske organizacije. Zato se neprekidno inzistiralo za što jaču i potpuniju rukovodeću ulogu Partije, kako zbog toga što se formiranjem brigade u mnogočemu pošlo od početka, s pretežno novim borcima, tako i zbog toga što je idejno-političko obrazovanje i uzdizanje ljudstva, jačanje njegove vjere u pobjedu NOP-a i spremnosti na najveće žrtve i napore za tu pobjedu, širenje bratstva i jedinstva u brigadi i njeno osposobljavanje da i sama, na svom putu bude graditelj bratstva i jedinstva, moglo se ostvariti samo razvojem i jačenjem partijske organizacije i njenom borbom i zalaganjem za dosljedno provođenje linije i politike Komunističke partije Jugoslavije.

Radi toga, prikazivanjem partijskog i političkog rada ovdje, želi se ukazati na organizacione i idejne pripreme partijske organizacije za vršenje njene političke uloge u brigadi i narodu, a zatim aktivnost u ostvarivanju te uloge.

RAZVOJ I RAD ORGANIZACIJE KPJ U BRIGADI

U sastav brigade ušli su mladi ljudi, novi borci, među kojima je bio znatan broj članova KPJ i SKOJ-a. Mnogi od njih već su sudjelovali u raznim akcijama NOP-a, ali bez nekog značajnog borbenog iskustva. Jedino je prvi bataljon, kao cjelina, imao višemjesečno borbeno iskustvo i donekle uhdan partijski i politički rad. Ostali nisu imali ni po mjesec dana bataljonskog staža. Zato se, kao glavno, nametalo pitanje sređivanja i konsolidacije partijske i skojevske organizacije kako bi brigada u cjelini mogla odgovoriti svojim zadacima. Ovome pitanju je i Centralni komitet KPJ posvetio potrebnu pažnju, naročito slanjem u brigadu iskusnih partijskih i političkih kadrova iz proleterskih brigada. Prilikom formiranja brigade za poli-

tičkog komesara imenovanje Ante Jurilin-Marko, dotadašnji komesar Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda, a za zamjenika političkog komesara, odnosno za partijskog rukovodioca u brigadi, Jovan Kapičić, koji je došao iz 1. proleterske brigade. On je svojim iskustvom i zalaganjem dosta doprinio da se partijska organizacija relativno brzo sredi i ojača. Od 16. oktobra pri Štabu brigade postoji i Politodjel, kojim rukovodi Filip Bajković-Fića, a članovi su Tanasije Mladenović, odgovoran za partijsko-politički rad i Mirko Milojković, odgovoran za SKOJ, odnosno za rad s omladincima.

Iz izvještaja Politodjela od 12. novembra,¹⁾ koji je dostavljen Centralnom komitetu KPJ, vidi se da su članovi Politodjela za nepun mjesec dana »obišli sve partijske organizacije u svim bataljonima brigade« i dali prikaz partijsko-političkog stanja i rada u brigadi. Od svog formiranja, pa do prestanka radom 15. decembra 1943. godine, Politodjel je odigrao značajnu ulogu u razvoju partijske organizacije i partijskog i političkog rada.

O brojnom stanju partijske organizacije na dan formiranja brigade nema podataka. Pouzdano se zna daje brigada 14. oktobra imala 836 ljudi, pa se pretpostavlja da ih je bilo toliko i u njenom formiranju pošto se nisu dešavale neke promjene za tih desetak dana. Međutim, brojno stanje partijske organizacije detaljnije se vidi tek iz izvještaja zamjenika političkog komesara brigade od 14. novembra 1942. godine, dostavljenog Centralnom komitetu KPJ,²⁾ u kome se navodi daje »poslije prvog izvještaja« primljeno 19 novih članova KPJ. Ovaj prethodni izvještaj koji je podniet mjesec dana ranije, tj. odmah poslije formiranja brigade nije nađen u arhivu. Prema tom izvještaju brojno stanje članova KPJ, kandidata za članove KPJ i članova SKOJ-a, na dan 14. novembra bilo je slijedeće:

U 1. bataljonu bilo je 18 članova Partije, i to: ćelije³⁾ prve i druge čete i Štaba po 4, treće čete 5 i u mitraljeskom vodu 1 partijac.⁴⁾ Od prvog izvještaja organizacija je povećana za 4 člana, što znači da je na dan formiranja brigade bilo 14 članova KPJ u bataljonu. (Zanimljivo je daje 1. bataljon, koji je u brigadu ušao s oko 5 mjeseci staža, imao manje članova KPJ i SKOJ-a nego drugi bataljoni koji su formirani neposredno pred stupanje u brigadu. Razlog je u tome što su ljudi u ove bataljone dolazili i s terena organizirani, dok su u 1. bataljonu skoro svi članovi primljeni u organizaciju poslije dolaska u partizane)

U 2. bataljonu bilo je 29 članova KPJ (jedan manje nego u prethodnom izvještaju) raspoređenih po ćelijama: u prvoj četi 6, u drugoj 12, u trećoj 8 i u Štapskoj ćeliji 3 člana Partije.

Treći bataljon imao je 25 članova KPJ, sa slijedećim rasporedom: ćelija prve čete 4, druge 7, treće 10 i štapska ćelija 4. Od prvog izvještaja, odnosno od formiranja brigade, partijska organizacija ovog bataljona povećana je za 5 članova, pa izlazi daje bataljon ušao u sastav brigade s 20 članova Partije.

U 4. bataljonu bila su 23 člana KPJ, ali nije dat njihov raspored po ćelijama. Od prvog izvještaja organizacija je povećana za 13 članova Partije,

1) Izvještaj Politodjela o stanju partijske organizacije u brigadi od 12. novembra 1942. godine. Fond CK KPJ. Original se nalazi u Arhivi CK SKJ.

2) Izvještaj zamjenika komesara brigade J. Kapičića o stanju partijske organizacije u brigadi od 14. novembra 1942. godine. Fond CK KPJ. Original u Arhivi CK SKJ.

3) Osnovna organizacija KPJ.

4) Clan KPJ.

što znači da ih je bilo 10 na dan formiranja brigade. Partijska organizacija ovog bataljona bila je najaktivnija u izvještajnom periodu.

Celija brigadnog saniteta imala je 5, a intendanture 3 člana. Nije dat broj članova ćelije Štaba brigade, ali ona je, zajedno s Politodjelom, mogla da broji 7-8 članova KPJ.

Prema tome, na dan 14. novembra 1942. godine, partijska organizacija brigade imala je 110 članova KPJ. Ako se od ovog broja oduzme 18, za koliko je povećana organizacija od prvog izvještaja zamjenika komesara brigade, izlazi da je brigada na dan formiranja imala oko 90 članova KPJ. To potvrđuje i izvještaj Politodjela od 12. novembra u kome se kaže da »u brigadi ima oko 100 članova KPJ računajući i one koji su primljeni poslije dolaska u brigadu«. Stoga nije točan podatak u izvještaju političkog komesara divizije Centralnom komitetu KPJ od 23. maja 1943. godine, o savjetovanju u Krnjajeli, po kome je »Brigada u vrijeme njenog formiranja imala svega 40 članova Partije«.

Socijalni sastav partijske organizacije vrlo je dobar jer su je, uglavnom, sačinjavali radnici i siromašni seljaci.

Kandidata za članove KPJ bilo je: u 1. bataljonu 19, u drugom 13, u trećem 27 i u 4. bataljonu 19, odnosno ukupno 78 kandidata u brigadi.

Članova SKOJ-a bilo je ukupno 296 u brigadi i to: u 1. bataljonu 61, u drugom 77, u trećem 72 i u četvrtom 86.

Iz navedenog brojnog stanja proizvlazi daje na dan formiranja brigade u njoj bilo 10,7 posto, a četrdeset dana kasnije 13 posto članova KPJ. Dana 14. novembra 1942. godine u brigadi je bilo 110 članova KPJ, 75 kandidata i 296 skojevaca odnosno ukupno 481 borac je politički organiziran (57, 5 posto od ukupnog brojnog stanja brigade)

U izvještaju se iznosi tvrdnja da se od formiranja brigade malo radilo i uradilo partijski i politički, zbog stalnih pokreta i borbi, pa su se pojedini bataljoni slabije razvijali, što se naročito odnosi na 1. bataljon koji je bio udaljen od Štaba brigade, a nije imao ni zamjenika politkomasara bataljona.

U vezi s navedenim 12. i 14. novembra 1942. godine Centralnom komitetu KPJ dostavljena su dva izvještaja o stanju i radu partijske organizacije, o političkoj situaciji i raznim problemima u brigadi, i to prvi od Politodjela, a drugi od zamjenika političkog komesara brigade. Izveštaj Politodjela je uopćeniji, ali nagovještava da će zamjenik političkog komesara podrobnije objasniti sve probleme, što je ovaj i učinio dva dana kasnije. Pošto se izvještaji međusobno dopunjuju u prikazivanju stanja i rada partijske organizacije i brigade u cjelini, a njihovi autori potpuno su suglasni u ocjenama, ističući punu međusobnu suradnju i razumijevanje/nije potreban pojedinačan osvrt. Zbog toga ćemo njihov sadržaj ukratko prikazati.

U oba izvještaja podvlači se da je partijski rad u osnovi pravilno postavljen, iako se utjecaj Partije u brigadi nedovoljno osjeća. Kao uzrok ovakvom stanju navode se česti pokreti i akcije zbog čega se Partija, sa svojim inače mladim članstvom, a to znači i neznatnim partijskim iskustvom teže snalazila u spomenutim uvjetima. Podvlači se potreba učvršćenja postojećih partijskih jedinica, jačanje partijnosti pojedinaca, razvijanje osjećaja odgovornosti i na to da se Partija jače osjeti kao rukovodeći faktor u brigadi. Ističe se također da tadašnji nivo političke zrelosti kadrova nije na zavidnoj visini, što ima svog odraza na život u Partiji i brigadi, zbog čega se pažljivo prati razvoj ljudi kako bi problem kadrova bio što brže i što uspješnije riješen. Navodi se u izvještajima da zbog neriješenog kadrovskog pi-

tanja brigada još nije dostigla stupanj prave udarne jedinice. U izvještajima se kaže daje glavni razlog u tome što je brigada stvorena iz masovnog ustanka u Dalmaciji, a ne iz iskusnijih partizanskih jedinica. Međutim, ova tvrdnja ne stoji, barem ne u cijelosti, jer su 1. i 2. pa i dijelom 3. bataljon imali već tada za sobom borbeno iskustvo kroz razne manje i veće okršaje s neprijateljem.

I pored svih navedenih ocjena i konstatacija, ističe se u izvještajima da je perspektiva za razvoj partijske organizacije i brigade u cjelini vrlo dobra. Osnovno što je zapaženo jeste velika odanost svih pripadnika brigade Komunističkoj partiji Jugoslavije i odlučnost na borbu za slobodu pod njenim rukovodstvom, protiv okupatora i svih domaćih izdajnika. U to uvjerava i činjenica daje brigada sastavljena od radnika i siromašnih seljaka, što ukazuje daje njihovo opredjeljenje za narodnooslobodilačku borbu temeljeno na klasnoj osnovi.

Ocjene u izvještajima da se partija još ne osjeća kao rukovodeća snaga, da je na niskom nivou iskustva i teoretska sprema ljudstva u brigadi, u čemu se i bataljonski, a pogotovo četni rukovodioci malo razlikuju od boraca itd., djelimično je bila točna, jer je dobro poznato daje velik dio ljudstva, a pogotovo rukovodećeg kadra, još od ranije stekao određena vojna i borbeno iskustva i izvjesno ideološko-političko znanje, učestvujući u partizanskim jedinicama ili u organiziranom radu i akcijama NOP-a i prije rata na terenu, prije stupanja u brigadu. Ovo potvrđuje i visok postotak članova KPJ, među kojima i predratnih komunista, kandidata i skojevaca koji su kao takvi ušli u sastav brigade. Oni nisu mogli doći do većeg izražaja, kao organizirana snaga, za četrdeset dana stalnih pokreta i akcija.

Izvještaji postoje i čuvaju se kao određena viđenja stanja i vremena. Međutim, potrebno je posebno istaknuti jednu pojavu koja se desila na pet odnosno sedam dana prije slanja ovih izvještaja Centralnom komitetu KPJ, a o kojoj se vrlo oštro i dramatično govori u ovim i nekim kasnijim izvještajima. Naime, brigada je sedmog novembra 1942. godine zauzela jedno od najvećih sela u kninskoj i sinjskoj okolini - Kijevo, jako ustaško uporište na komunikaciji Knin - Sinj, gdje je grupa ranije opredijeljenih ustaša, odmah po kapitulaciji bivše Jugoslavije, uspjela da se nametne cijelom selu, a svojim zlodjelima izazvala prema njemu mržnju okolnih sela i šire. Iako su pred napad na Kijevo održani partijski sastanci po jedinicama na kojima je objašnjavan vojni i politički značaj oslobođenja Kijeva i ukazano na pravilan odnos prema narodu, u ovine se nije sasvim uspjelo. Desilo se daje izvjestan broj boraca nepravilno postupao prema stanovništvu i narodnoj imovini. Ovi postupci, oštro su kritizirani i osuđeni na partijskim i skojevskim sastancima u svim jedinicama. Odmah poslije ovog događaja održano je brigadno partijsko savjetovanje, uz prisustvo članova Politodjela brigade, na kome su također najoštrije osuđeni navedeni propusti, a pojedini članovi Partije kažnjeni i kritizirani. Pomenuti nekontrolirani postupci u Kijevo, ostavili su za neko vrijeme nelagodan utisak, iako se nikad više ni slično nešto nije dogodilo.

Obavještavajući o stanju i radu partijske organizacije o rukovodećem kadru i drugim problemima brigade, Politodjel i zamjenik političkog komesara brigade tražili su od CK KPJ pomoć u iskusnim partijskim i političkim rukovodiocima iz proleterskih brigada. Ubrzo poslije ovog zahtjeva u 2. dalmatinsku NOU brigadu došlo je devet funkcionera iz 1. i 2. brigade

2. proleterske divizije. Time je ojačan rukovodeći kadar i znatno uvećane mogućnosti za bolji o efikasniji rad partijske organizacije.

U izvješčaju Centralnom komitetu KPJ od 21. decembra. 1942. godine⁵⁾ ukazuje se na aktivnost koja se u povodu toga razvila u brigadi. Oživljene su i angažirane sve partijske organizacije na razmatranju i analiziranju kako ponašanja u kijejskoj akciji, tako i cjelokupnog života i rada u brigadi sa stanovišta uloge i odgovornosti partijske organizacije i komunista pojedinačno. Povedena je snažna i oštra akcija za čistoću Partije i za njen rukovodeći položaj. U svim bataljonima održani su plenarni sastanci partijskih organizacija na kojima su do kraja analizirane sve slabosti i nedostaci, sprovedena temeljna kritika i samokritika, postavljeno pred sve komuniste da sa što više truda, zalaganja i odgovornosti na svim zadacima ispunjavaju svoje obaveze i tako dokazuju svoju odanost Partiji. Istodobno su na ovim sastancima utvrđivani konkretni zadaci i planovi daljnje aktivnosti partijskih organizacija.

Pored akcije u Partiji, održani su zajednički sastanci s bataljonima, sastanci s komandnim kadrom svih bataljona, s intendantima i sanitetom. Na ovim sastancima analizirane su slabosti, propusti i izgređi kojih je bilo ili se još ponegdje javljaju i utvrđivani zadaci za budući rad i ponašanje. Isticano je da ulazak brigade u sastav 2. proleterske divizije, po Naredbi Vrhovnog komandanta od 1. novembra 1942. godine, nameće i posebnu obavezu brigadi i cjelokupnom njenom ljudstvu. Budući da je zajedno s proslavljenim proleterskim brigadama u istoj diviziji, 2. dalmatinska NOU brigada sebi postavlja zadatak da učini sve moguće za što brže prevazilaženje svih slabosti i nedostataka kako bi u najkraćem roku dostigla nivo drugih brigada divizije. To obuhvaća idejno-političko i vojno uzdizanje i osposobljavanje, podizanje borbenog morala, međusobne odnose, razvoj kulturno-prosvjetnog rada i života, odnos prema narodu, narodnoj imovini itd.

U brigadu ova je akcija prihvaćena s velikom voljom i poletom. Prvi rezultati postignuti za svega četrdesetak dana bili su veoma povoljni. Razvoj partijskih organizacija, partijske discipline i odgovornosti komunista bio je u naglom usponu. Partija se već osjećala u brigadi kao rukovodeća snaga, brojno povećana, a partijci su postali svjesniji svoje uloge i odgovornosti. U međuvremenu brigada je sudjelovala u više akcija između kojih posebno treba istaknuti borbu za oslobođenje Livna 14. i 15. decembra. U svim borbama partijska organizacija je bila na visini svoje uloge i zadataka, a rezultat toga je novo, preporođeno držanje brigade u cjelini. Otuda je i konstatacija da je brigada za ovo kratko vrijeme izmijenila svoj lik, što je radovalo svakog njenog pripadnika i poticajno djelovalo na dalje osposobljavanje, davalo snagu da se izdrže i savladavaju prestojeće teškoće i naponi.

U ovom periodu došlo je do značajnog omasovljenja partijske i skojevске organizacije. To je došlo kao rezultat veoma žive aktivnosti partijske organizacije, ali i stalnih borbi, pokreta i napora, što je bila svojevrsna škola i velika provjera svakog partizana.

5) Izvještaj zamjenika politkomesara 3. brigade 2. proleterske divizije J. Kapičića od 21. decembra 1942. godine. Napomena: 2. dalmatinska NOU brigada u prvo je vrijeme nazivana »Trećom brigadom 2. proleterske divizije«. Fond CK KPJ. Original ovog izvješčaja je u Arhivi CK SKJ.

Od 14. novembra, kada je dostavljen drugi izvještaj zamjenika političkog komesara brigade Centralnom komitetu KPJ, do njegovog trećeg izvještaja od 21. XII 1942. dostavljen istom forumu, partijska organizacija brigade povećana je za 39 članova ili za preko jednu trećinu ranijeg brojnog stanja. Povećanje je nastalo primanjem novih članova i ono je još veće za broj poginulih i otišlih članova Partije, čega je svakako bilo, ali o tome nema točnih podataka. Gledano po bataljonima, ovo povećanje je slijedeće: U 1. bataljonu 13, u drugom 7, u trećem 10 i u četvrtom 9 novoprimitelnih članova. Čelija Štaba brigade i čelije prištapskih jedinica nisu imale značajnijih promjena. Kriteriji za prijem u Partiju bili su oštri tako da se svaki morao prethodno dokazati svojom odanošću, hrabrosti i besprijekornim ponašanjem.

Partijski rukovodioci u bataljonima u ovo vrijeme bili su: u 1. bataljonu, vrlo kratko, Mijo Martinac, koji je prešao na istu dužnost u 2. bataljon, a na njegovo mjesto došao Milovan Celebić, u 3. bataljonu Tihomir Janjić i u 4. bataljonu Nikica Zenić.

U bataljonima se razvijala vrlo živa aktivnost po svim sektorima partijskog rada, a Partija je sve više postajala inicijator svih poslova u bataljonima i ostalim jedinicama, što je najviše došlo do izražaja u 3. bataljonu.

S kandidatima se intenzivno radilo u svim organizacijama. Okupljani su u grupe po četama, a među njima je izvršena podjela rada i redovno su održavali svoje praktične i teoretske sastanke. Za rad s kandidatima konkretno su zaduživani iskusniji članovi Partije. U bataljonima je bilo 68 kandidata ili 7 manje, što znači da su u međuvremenu primani u Partiju. Prištapske jedinice imale su 9 kandidata, tako da ih je bilo ukupno 77 u brigadi.

Članova SKOJ-a bilo je 21, decembra 348 ili 52 više u odnosu na raniji broj. Bataljonska rukovodstva SKOJ-a su se osamostalila. Održavani su redovni praktični i teoretski sastanci, a skojevci su, uglavnom, bili nosioci i kulturno-prosvjetnog rada.

Rad sa ženama postavljen je odmah po formiranju brigade, iako za to nije bilo dovoljno razumijevanja, naročito u početku. Međutim, i po pitanju rada sa ženama stanje se ubrzo znatno poboljšalo. Rad se pravilno postavljao i ukazivala mu se veća pažnja. U 3. bataljonu jedna drugarica je primljena u Partiju, a to je bio dobar znak da se i ovdje krenulo naprijed.

U skladu s razvojem i napretkom u radu partijske organizacije, postavilo se i pitanje rada po liniji kadrova, kako bi se sprovedila određena kadrovska politika, sistematski pratili, pomagali u razvoju i pravilno raspoređivali kadrovi u brigadi s ciljem da pravi čovjek dođe na pravo mjesto. U tom smislu održani su sastanci sa svim bataljonskim biroima gdje su davana objašnjenja i vođena diskusija o problemu kadrova. Zaključeno je da se Komisiji za kadrove CK KPJ dostavi potreban materijal o ovom pitanju.

Mjesec dana kasnije, u izvještaju zamjenika političkog komesara brigade upućenom CK KPJ⁶⁾ razmatrano je stanje i rad partijske organizacije, kao i neka druga aktualna pitanja u brigadi. U njemu je naglašeno da Politodjel i Štab brigade razmatraju sva interesantna pitanja i da su u svemu potpuno suglasni, što daje širi karakter i snagu ovakvim ocjenama i stavovima.

6) Izvještaj zamjenika politkoma brigade J. Kapičića od 21. januara 1943. godine. Fond CK KPJ. Original u Arhivi CK SKJ.

Razvoj organizacije KPJ u svim jedinicama brigade bio je u stalnom usponu, a naročito je zapažen napredak u zadnje vrijeme. Ovakvo stanje partijske organizacije, s obzirom na njenu ulogu, karakterizira i napredak brigade kao vojne jedinice u cjelini. Postižu se uspjesi po svim linijam partijske djelatnosti, polako ali sigurno prevazilaze se razne slabosti koje su kočile normalan rad i razvoj partijske organizacije, a time i brigade. Kod partijskih organizacija sve više se primjećuje samoinicijativa i težnja da se kroz rad i borbu dostignu proleTERSKE brigade. Posebno treba istaknuti poboljšanje metode rada partijske organizacije i stjecanje povjerenja u vlastite snage i sposobnosti. Dostignu planova rada nije ni bilo ili se o njima više govorilo nego što su praktično postojali. Nakon nepuna četiri mjeseca od formiranja brigade, planovi rada su postali osnova svakodnevne aktivnosti partijske organizacije. Planove su samostalno utvrđivala bataljonska partijska rukovodstva. Osnovne organizacije (ćelije) i same su dodavale i stavljale na dnevni red sastanaka aktualna pitanja iz svog djelokruga. Uvedena je praksa u svim ćelijama da se konkretna zaduženja članova Partije vrše na osnovi planskih zadataka, a zatim i po drugim pitanjima koja je život nametao. Na slijedećem sastanku najprije je svaki komunista izvještavao o izvršenju zadataka za koje je zadužen, o čemu se je kritički raspravljalo, a tek onda se išlo dalje po dnevnom redu. Često se dešavalo da pojedini komunisti dobiju zadatak za koji nemaju dovoljno smisla i sposobnosti. Takvi su se trudili i iznalazili kako su najbolje umjeli, učeći i sami kroz rad, ali, po pravilu, uvijek su zadatke izvršavali dobro i na vrijeme. Sastanci ćelija održavani su redovno jednom sedmično, a bilo je i češće ako iskrnsu neka hitna pitanja ili rjeđe ako nastanu pokreti ili borbe.

Slično je bilo i po pitanju samostalnosti u radu partijskih organizacija. Dok su u prvo vrijeme očekivali posjete i pomoć partijskih rukovodilaca bataljona i naročito, brigade, koji su im često pomagali i u najosnovnijim pitanjima, sad oni nisu više čekali takve posjete, pa ni kad su razmatrali ozbiljnije probleme. One su samostalno održavale sastanke, donosile odluke ili utvrđivali razne prijedloge i, što je posebno važno, pri tome vrlo malo griješili. Ova samoinicijativa bila je utoliko značajnija što su partijske jedinice bile vrlo često udaljene od Štaba brigade, pa i bataljona, tako daje objektivno bilo nemoguće ukazivati im efikasnu pomoć.

Međutim, ne bi se moglo jednako govoriti o postignutom napretku u radu i borbi kod svih bataljona. Izuzetak je činio 4. bataljon, koji je sastavljen od ljudstva bez prethodnog borbenog i vojničkog iskustva. Odmah po formiranju, umjesto postepenog uvođenja u veće borbe, bataljon je doživio teško iznenađenje i udarac od četnika kod Bosanskog Grahova, što je ostavilo posljedice. Zbog toga se on sporiye uhodavao i njegova partijska organizacija nije uspjela da ga uzdigne i održava na nivou ostalih bataljona. To je navelo Štab brigade na ideju da u prvoj prilici popuni ovaj bataljon iskusnijim borcima iz nekog drugog kraja.

Učešće predstavnika partijske organizacije 2. dalmatinske NOU brigade na savjetovanju rukovodilaca Partije u 2. proleTERSKOJ diviziji, 13. januara 1943. godine u Livnu, gdje se raspravljalo o vojno-političkoj situaciji i stanju u brigadama i diviziji, naročito o stanju i radu partijske organizacije i SKOJ-a, bio je još jedan pokazatelj o značajnom napretku ove brigade, prvenstveno njene partijske i skojevske organizacije. Političko-partijski predstavnici brigade bili su vrlo aktivni u raspravi po raznim pitanjima. Pokazalo se da stvari dosta zrelo i pravilno postavljaju, da su svojim mišljenjima,

prijedlozima i sugestijama dali značajan prilog ovom savjetovanju. Zaključci savjetovanja bili su od velike koristi za rad partijske organizacije u brigadi. Održavani su plenarni sastanci bataljonskih organizacija kako bi se svi partijci upoznali s radom i zaključcima savjetovanja.

Na dan 22. januara 1943. godine, u partijskoj organizaciji bio je 151 član KPJ ili 11 više nego prije mjesec dana. Kandidata je bilo 62 ili 15 manje, a članova SKOJ-a 339, odnosno, 9 manje nego 21. decembra prošle godine. U tih mjesec dana dok se partijska organizacija relativno malo povećala, broj kandidata i skojevaca smanjio se za 23 ukupno i to u vrijeme veoma intenzivne aktivnosti. Razlog je, uglavnom, u tome što su u ovom vremenu vođene česte i teške borbe u kojima je poginuo znatan broj ljudi, prvenstveno organiziranih, a bilo je i isključivanja. Partija je broj izgubljenih nadoknadila i još se nešto povećala prijemom novih članova, prije svega, iz redova kandidata i skojevaca, dok ove dvije strukture nisu uspjele niti nadoknaditi broj izgubljenih.

Socijalni sastav partijske organizacije u brigadi činilo je 66 radnika, 40 seljaka, 25 intelektualaca, 9 namještenika i 11 funkcionera bivše jugoslavenske vojske. Po svom socijalnom sastavu partijska organizacija, kao i čitava brigada, bila je, uglavnom, proleterska. Pored radnika glavni dio članstva, odnosno, ljudstva u brigadi, sačinjavali su siromašni seljaci. Rukovodioci su uglavnom bili intelektualci koji su kao pomoć došli iz drugih brigada, a u intelektualce često su ubrajani i srednjoškolci. Ovakav socijalni sastav, niskog obrazovnog i teoretsko-političkog nivoa nametao je veliku potrebu pojačanog političkog, teoretskog i vojnog rada, ali je istodobno bio garancija da će ti napori dati željene rezultate i da će ova brigada po svojoj klasnoj pripadnosti, revolucionarnosti i borbenosti stati uz najbolje brigade NOV Jugoslavije.

Osmog januara otišao je član Politodjela Tanasije Mladenović, a za nove članove Politodjela došli su iz 4. proleterske (crnogorske) brigade Milija Sekulović i Veliša Leković. Dotadašnji rad Politodjela, njegovi odnosi sa Štabom brigade i članova Štaba međusobno bili su na potrebnoj visini. Suradnja i dogovori redovno su prakticirani po svim važnijim pitanjima.

Prosječan staž partijaca iznosio je 11 mjeseci, što izgleda previsoko s obzirom na velik broj članova primljen u Partiju po dolasku u brigadu. Razlog je u tome što je izvjestan broj starijih partijaca imao i do 15 godina partijskog staža.

U takvom je stanju partijska organizacija 2. dalmatinske NOU brigade dočekala 4. neprijateljsku ofanzivu. Tada je brigada krenula za Imotski i Posušje, a polovinom februara na Neretvu, za Drežnicu, Jablanicu i dalje, napuštajući dalmatinski teritorij na koji nije više stupila do oktobra 1944. godine. Situacija nastala u dvije uzastopne neprijateljske ofanzive onemogućavala je redovni i planski rad, pa je partijska aktivnost bila više usmjerena na izvršavanje svakodnevnih zadataka.

Prvo savjetovanje partijskih rukovodilaca 2. dalmatinske NOU brigade održano je u Crnoj Gori, u selu Krnjajela 17. maja 1943. godine. U to vrijeme već je bila počela 5. neprijateljska ofanziva, mada se njeni razmjeri još nisu mogli sagledati. Druga brigada tada je imala blizu osam mjeseci ratnoga staža ispunjenog brojnim borbama i raznim teškoćama i iskušenjima. Sve je to ona junački savladala i sama se kalila i izgrađivala. Pošla na svoj borbeni put s 90 nedovoljno iskusnih članova Partije, ona je sad imala 180 komunista, očeličenih i spremnih i na najveće napore i žrtve.

Cilj savjetovanja bio je analiza političke situacije u zemlji i posebno u Crnoj Gori; kritično razmatranje stanja i rada partijske organizacije; prenošenje iskustava između partijskih organizacija; utvrđivanje najvažnijih problema i smjernica za budući rad.

U analizi političke situacije u zemlji i u Crnoj Gori, gdje brigada vojnički i politički djeluje, savjetovanje je konstatiralo:

- U cijeloj zemlji uspješno se razvija narodnosolobolačka borba. Crna Gora, zbog koncentracije velikosrpskih i petokolonskih elemenata, još uvijek je najjače uporište četničkih grupacija u zemlji. Glavna snaga koja održava četništvo jesu oni dijelovi crnogorske reakcije, koji su i u bivšoj Jugoslaviji bili glavni oslonac velikosrpskih elemenata u borbi protiv nacionalno-oslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori.

- Dolaskom i borbom naših brigada protiv četnika uopće i, posebno, protiv vasojevičkih, došlo je do raspadanja njihovih formacija, zbog čega je okupator izgubio povjerenje u njih pajedan dio razoružava, a od ogreznih zločinaca stvara manje odrede.

- Separatisti s Krstom Popovićem na čelu pripovijedajući »mir i red« sprovode liniju obiju okupatorskih sila kojima tako pomažu mobilizaciju naroda za prinudne radove.

- Zaključeno je: glavnu oštricu borbe usmjeriti na okupatora i njihov glavni oslonac crnogorske separatiste, ne zaboravljajući ni četnike Draže Mihailovića.

Razmatrajući stanje i dotadašnji rad partijske organizacije u brigadi, savjetovanje je konstatiralo slijedeće: Partijska organizacija je stvorena formiranjem brigade i od tada se stalno razvijala i postigla vrlo značajne rezultate. Obuhvatila je znatan broj najboljih drugova u brigadi i uspjela kod većine njih postići visok stupanj partijnosti. Partija uživa najveći ugled i povjerenje kod nepartijskih masa. Svojim vojno-političkim radom podigla je svijest svih boraca, što potvrđuje i činjenica da nije bilo osipanja iako je brigada kretala u ove krajeve. Najveća zasluga Partije je što je brigada postigla visok stupanj borbenosti. Partija je pružila pomoć SKOJ-u i doprinijela da se on organizacijski učvrsti i kulturno i politički uzdigne.

Pored postignutih uspjeha, savjetovanje se bavilo i slabostima i manjkavostima, koja su tom prilikom utvđena.

Na osnovi svestranog kritičkog razmatranja stanja i rada, uspjeha i nedostataka partijske organizacije, savjetovanje je utvrdilo i pred organizaciju postavilo kao neodložne slijedeće zadatke:

1. Organizaciono jačati Partiju kroz uzdizanje partijnosti (odgovornost, disciplina, budnost).

2. Uzdići Partiju na stupanj stvarnog rukovodioca u svim jedinicama i po svim oblastima života i rada u brigadi.

3. Sve učiniti za podizanje političkog i teoretskog nivoa članova Partije, što je neophodan preduvjet za razvoj partijaca u sposobne rukovodiocce. U tom smislu organizirati srednji partijski kurs pri Štabu brigade.

4. Do maksimuma pojačati konspiraciju i budnost u Partiji i to prenositi na sve partizane, kako bi se onemogućio štetan i razorni rad neprijatelja, koji se pokušava uvući u naše redove.

5. Skojevskoj organizaciji pružiti najveću pažnju i pomoć, jer je ona najbolji rezervoar naših kadrova i glavna udarna snaga brigade.

6. Pojačati rad po svim sektorima, a naročito po kulturno-prosvjetnom, koji zaostaje, a osnovica je podizanja svijesti partijaca i nepartijskih masa.

7. Da partijske organizacije ubuduće striktno i s boljševičkim tempom izvršavaju utvrđene planove rada koji moraju biti usuglašeni s uvjetima života i borbe i suobraženi svim vojnim i političkim promjenama.

Rukovodioci partijskih jedinica obavezni su da zaključke detaljno prade sa svim partijcima kako bi oni shvatili i vlastite nedostatke u radu, tako da sprovođenje zaključaka postane sastavnim dijelom njihova života i aktivnosti.⁷⁾

Dostavljajući zaključke ovog savjetovanja Centralnom komitetu KPJ, politički komesar divizije, Mitar Bakić, tvrdi da je partijska organizacija ojačala organizacijski i politički madaje stara svega 8 mjeseci. Pošto je podsjetio na stanje brigade odmah nakon formiranja, Bakić pored ostalog kaže daje Partija izgubila veliki dio članova u borbi, iako se vidno razvija u svakom pogledu, tako da će uskoro »biti ravna ostalim brigadnim partijskim organizacijama«. Zatim je Bakić predložio da se od partijskih kadrova koji dolaze s neoslobođenog dijela Crne Gore jedan dio rasporedi u 2. dalmatinsku NOU brigadu na funkcije zamjenika komesara četa, kako bi pomogli još brže uzdizanje članstva i učvršćenje organizacije. Između njih namjerava predložiti rukovodioca Politodjela, pošto tadašnji nije sposoban za tu funkciju.⁸⁾

Međutim, 2. dalmatinska brigada nakon osam mjeseci svog djelovanja stekla je borbeno iskustvo, a intenzivnim ideološko-političkim radom izdigli su se njezini pripadnici, pa je u svojoj sredini imala sposobnih kadrova za ovakve funkcije. Ali, izgleda tome se nije poklonila pažnja.

Peta neprijateljska ofanziva već je bila u toku i svakim danom postajala žešća i teža, pa je neke zaključke kao npr. otvaranje srednjeg partijskog kursa i si. bilo nemoguće sprovesti i normalno partijski raditi, jer je sve bilo usredotočeno na uspješan izlazak iz nastale situacije. Ova ofanziva je poznata po svom obimu, intenzitetu i surovosti neprijatelja, kao što se zna i o junačkom držanju svih naših brigada sudionica u ovoj ofanzivi, među kojima je 2. dalmatinska NOU brigada zauzela jedno od najistaknutijih mjesta. Brojne su borbe koje je ona uspješno vodila, a naročito višednevna borba na Gornjim i Donjim Barama, početkom juna 1943. godine, što predstavlja najviši domet ove, ali rijetko dostižan i od drugih brigada.

Međutim, mjesec dana neprekidnih borbi i velikih gubitaka u ljudstvu, gladovanja, nesanice itd., iznurilo je borce jedinica koje su se probijale iz okruženja, što je dovelo do niza negativnih pojava, od čega nije bila imuna ni 2. dalmatinska NOU brigada.

Zato je politički komesar divizije, 30. juna 1943. godine uputio Pismo jedinicama,⁹⁾ u kome je nazvao krizom unutarnje promjene i pojave u jedinicama. Zapažena je izvjesna ležernosti kod štabova, pomanjkanje dis-

7) Zaključci s 1. savjetovanja partijskih rukovodilaca 2. dalmatinske NOU brigade održanog 17. maja 1943. godine u selu Krnja Jela - Crna Gora. Fond CK KPJ. Original u Arhivi CK SKJ.

8) Pismo Mitra Bakica, komesara 2. proleterske divizije, od 23. maja 1943. kojim dostavlja CK KPJ Zaključke s 1. savjetovanja partijskih rukovodilaca 2. dalmatinske NOU brigade održanog 17. maja 1943. godine u Krnja Jeli - Crna Gora. Fond CK KPJ. Original u Arhivi CK SKJ.

9) Pismo komesara 2. proleterske divizije od 30. lipnja 1943. godine, političkim i partijskim rukovodiocima jedinica. - Fond CK KPJ. Original u Arhivi CK SKJ.

cipline i autoriteta komandnog kadra kod boraca, samovoljno uzimanje hrane od naroda, ravnodušnost prema političkim problemima, individualizam na štetu kolektivnosti itd. Ove su pojave rezultat višenedjeljnih borbi i gladi, koja je dovela do potpune fizičke iscrpljenosti boraca, a, što je najvažnije, Partija se nije uvijek i svuda u punoj mjeri osjećala kao rukovodeća snaga pa nije zato uvijek ni mobilizatorski djelovala kod mase boraca.

Zbog nastale situacije sazvan je, 2. jula, hitan i važan sastanak političkih komesara brigada i njihovih zamjenika, članova politodjela, brigadnih rukovodilaca SKOJ-a, političkih komesara bataljona i njihovih zamjenika radi donošenja odluka u cilju podizanja i učvršćenja autoriteta Partije i likvidacije svih slabosti u partijskoj organizaciji i jedinicama. Razmatrano je stanje i držanje partijske organizacije u toku ofanzive i poslije, moralno-političko stanje u brigadama, mjere, sredstva i metode koje treba primijeniti radi učvršćenja moralnog i političkog jedinstva i druga pitanja. O svim razmatranim pitanjima zauzeti su stavovi i donijeti zaključci.

Nakon spomenutih zaključaka a na osnovi konkretne situacije u partijskim organizacijama brigade, zamjenik političkog komesara brigade poslao je Pismo¹⁰⁾ svim, partijskim rukovodiocima, u kojemu je ukazao na više nedostataka u sistemu i metodi partijskoga rada. Posebno je podvučena potreba jačanja discipline, morala, odgovornosti držanja u borbi, odnosa prema narodu itd.

Sektaštvo po pitanju prijema novih članova u Partiju bilo je jedna od slabosti u radu. Među borcima bilo je dosta dobrih i Partiji veoma odanih drugova i drugarica, što su posvjedočili i u najtežim situacijama. Mnogi od njih pate što još nisu postali članovi Partije, za što je kriv odnos partijskih organizacija. Postavljeno je da se temeljno razmotre svi ovakvi slučajevi i prime u Partiju oni koji to zaslužuju.

Zaključci i stavovi sa sastanka političkih i partijskih rukovodilaca divizije i Pismo zamjenika političkog komesara brigade došli su u pravi čas. Druga dalmatinska NOU brigada, koja je, prema podacima iz Vojne enciklopedije, samo na Gornjim i Donjim Barama izgubila oko 300 boraca i rukovodilaca, a ona je vodila teške borbe i na Sinjajevini i drugim mjestima gdje se ginulo tokom ofanzive, izašla je iz 5. ofanzive jako smanjena i porijedena. Nametnula se hitna potreba bržeg uzdizanja partijskog i drugog rukovodećeg kadra i prevazilaženja slabosti i nedostataka koji su došli kao posljedica svega što se preživjelo. Zato su zaključci i stavovi sastanka, odnosno savjetovanja, u diviziji i Pismo zamjenika političkog komesara brigade doveli do veoma intenzivnog partijskog i političkog rada. Održavani su česti sastanci po svim sektorima i po raznim pitanjima, a naročito je bila živa aktivnost unutar partijske organizacije. O intenzivnosti partijskog rada govore i slijedeći podaci iz izvještaja sekretara partijskog biroa 3. bataljona za prvih petnaest dana augusta 1943. godine: »U toku proteklih 15 dana u organizaciji je održano 35 partijskih sastanaka. Od toga tri sastanka biroa, 8 praktičnih sastanaka ćelija i 24 teoretska sastanka. Na jednom skupnom sastanku odražano je predavanje o seljačkom pitanju iz Osnova lenjinizma, kao i njegovoj konkretizaciji u zemljama Jugoslavije, a na osta-

10) Pismo »Svim partijskim rukovodiocima brigade«, koje je uputio zamjenik političkog komesara 2. dalmatinske NOU brigade 1943. godine - Fond CK KPJ. Original u Arhivi CK SKJ.

lim teoretskim sastancima prorađivane su slijedeće teme: Diktatura proletarijata. Revolucija i diktatura proletarijata; Klasa i partija u sistemu diktature proletarijata i Seljačko pitanje. Ove teme prorađile su sve ćelije (i štapska)«. ¹⁰ Slično se radilo i u ostalim bataljonima, zavisno od slobodnog vremena. Iako je brigada poslije 5. ofanzive pretežno bila u pokretu i borbama kroz istočnu Bosnu, Sandžak, Crnu Goru i Srbiju, partijska organizacija je koristila svaku priliku za svoju aktivnost. Tako su na primjer, samo u januaru 1944. godine, i pored svakodnevnih borbi u Srbiji, u brigadi održana 84 sastanka partijskih ćelija i bataljonskih biroa i to po bataljonima od 14 do 26, a u ostalim jedinicama od 2 do 4 sastanka.

U septembru 1943. godine na mjesto Jovana Kapičića, za zamjenika političkog komesara brigade, a time i za njenog partijskog rukovodioca došao je Tihomir Janjić.

I za vrijeme borbi u Crnoj Gori (područje plemena Vasojevića), nije se prestajalo s partijskim i političkim radom, iako su za to postojali dosta teški uvjeti zbog čestih borbi i pokreta, a i vrijeme, kakvo obično biva u kasnu jesen, nije išlo tome u prilog. Upornost vršenja ove aktivnosti i pod vrlo teškim uvjetima potvrđuje održavanje jednog partijskog i političkog kursa za 20 slušalaca, u vrijeme borbi s Nijemcima oko Andrijevice.

U februaru 1944. godine utvrđeni su detaljniji podaci o gubicima i omasovljivanju partijske organizacije brigade. Konstatirano je da je za period od 8 mjeseci tj. od Gornjih i Donjih Bara u 5. ofanzivi pa do 6. februara 1944. godine brigada izgubila 68 članova KPJ, među kojima jednog zamjenika komesara bataljona, 5 komandira, 7 političkih komesara četa, 5 zamjenika komesara četa i veći broj zamjenika komandira, vodnika, desetara i skojevskih rukovodilaca. Od ovih 68 članova Partije 47 je pogunulo u borbama na Barama, u prvoj polovini, juna do 22. septembra, a ostalih 21 poginuo je kasnije, do 6. februara 1944. godine. U ovom periodu otišlo je iz brigade 17 partijskih, političkih i vojnih rukovodilaca, koji su došli iz proleterskih brigada prilikom formiranja brigade. Jedino se još zadržao zamjenik političkog komesara brigade od onih koji su bili iz drugih jedinica. Odlazak ovih rukovodilaca uslijedio je zbog toga što je brigada dorasla potpuno svojoj ulozi naročito sposobnosti da uzdiže nove kadrove i još uspješnije razvije udarnu snagu svojih jedinica. ¹²⁾

Odmah poslije 5. ofanzive, provodeći zaključke i stavove savjetovanja političkih i partijskih rukovodilaca divizije i Pismo zamjenika političkog komesara brigade, sve partijske organizacije utvrdile su vlastite gubitke i nedostatke, donijele konkretne planove rada po svim sektorima, koje su savjesno i odgovorno izvršavale. Rezultat te aktivnosti bio je 99 novih članova Partije, koji su primljeni od 22. septembra 1943. do 6. februara 1944. godine. Značajan napredak postignut je i u povećanju broja kandidata, širenju i jačanju skojevske organizacije itd. Zato je zamjenik političkog komesara brigade u Izvještaju Centralnom komitetu KPJ od 6. februara 1944. godine, mogao iskazati slijedeće brojno stanje:

11) N. Sinobad, sekretar bataljonskog biroa: »Izvještaj o radu partijske organizacije u 3. bataljonu 2. dalmatinske brigade« od 15. augusta 1943. godine - Fond CK KPJ. Original u Arhivi CK SKJ.

12) T. Janjić, zamjenik politkomesara 2. dalmatinske NOU brigade: Izvještaj Centralnom komitetu KPJ o stanju partijske organizacije u 2. dalmatinskoj NOU brigadi od 6. februara 1944. godine, Arhiva CK SKJ, br. 6309.

Partijska organizacija brigade broji 269 članova u 32 ćelije, što je najveći broj članstva od formiranja brigade. Broj članova partije po bataljonima kreće se od 45 do 59, a u ćelijama Štaba brigade i prištapskih jedinica od 5 do 17 članova.

Kandidata za Partiju bilo je 51, a članova SKOJ-a 174 u brigadi, od čega 144 u bataljonima, i to u prvom 42, u drugom 22, a u ostala dva bataljona po 40 skojevaca.

U isto vrijeme, točnije 1. marta 1944. godine, brojno stanje brigade iznosilo je 682 borca i starješine. To znači da je u brigadi bilo 494 organiziranih ljudi ili 72,5 posto od cjelokupnog njenog sastava.

Iako se išlo znatno šire po pitanju prijema novih članova u Partiju, još uvijek se sektašilo u vezi prijema drugarica, mada je i tu učinjen izvjestan napredak. To potvrđuje i činjenica daje početkom februara 1944. godine, dakle godinu i po dana nakon formiranja brigade, od 120 žena u brigadi, bilo svega 7 članova KPJ. Tada je među nepartijcima u brigadi bilo 17,6 posto a među članovima Partije svega 2,5 posto žena.

Međutim, u ovo vrijeme vanpartijci su bili, uglavnom, stari borci, koji najčešće zbog nekih sitnih nedostataka nisu ispunjavali stroge partijske kriterije za prijem, inače su bili beskrajno odani Partiji i narodnooslobodilačkoj borbi.

Još uvijek je bilo dosta skromno znanje jednog dijela partijskih i političkih rukovodilaca, čemu se poklanjala odgovarajuća pažnja. Partija je imala veliki autoritet i osjećala se kao rukovodeća snaga. Pored redovnog rada po sektorima, Partija je pravodobno uočavala i raspravljala i druga pitanja, kao što su analize akcija, nedisciplina, nepravilnosti u odnosu prema narodu, međusobni odnosi itd. Izrazit primjer brzog reagiranja partijske organizacije bila je aktivnost povodom proboja neprijateljske motorizirane kolone u Prijepolje, Pljevlja i dalje, u početku 6. neprijateljske ofanzive, što je dovelo do izvjesne malodušnosti pojedinaca. Odmah su održani plenarni sastanci svih bataljonskih partijskih organizacija, na kojima su partijci upoznati s općom situacijom u kojoj je počela 6. neprijateljska ofanziva i sa zadacima koji su se u tom momentu postavljali pre partijsku organizaciju.

Pred odlazak u Srbiju posebno su držani partijski sastanci na kojima je istican značaj dolaska brigade na srbijanski teritorij, pogotovo što će dolaziti i u mjesta gdje jedinice NOVJ, možda, nisu stizale poslije povlačenja srpskih partizana 1941. godine. Kao jedinica iz Hrvatske, brigada mora ne samo borbom već, prije svega, svojim ponašanjem prema narodu, osobnim susretima i objašnjavanjem ciljeva naše borbe, isticanjem bratstva i jedinstva, kao jedine osnove i garancije našeg budućeg slobodnog i ravnopravnog zajedničkog života, pokazati svu lažnost i zlonamjernost četničke i ostale neprijateljske propagande. Politički komesari su u ovom smislu održali konferencije sa svim borcima. Utisak koji je ostavila brigada za vrijeme boravka i borbe u Srbiji bio je veoma dobar.

Kad je 24. januara 1944. godine došlo obavještenje da po odluci Štaba 2. udarnog korpusa, 2. dalmatinska NOU brigada izlazi iz sastava 2. proleterske divizije i ulazi u sastav novoformirane Primorske operativne grupe, nastalo je u brigadi dvojako raspoloženje. S jedne strane, tužan rastanak sa slavnom 2. proleterskom divizijom, čijoj je afirmaciji i sama mnogo doprinijela, a s druge radost, jer se čulo da brigada ide u Dalmaciju, što se odavno priželjkivalo. Sastavljena od dalmatinskih Hrvata i Srba, a dijelom i od

Srba iz Like, kao i pojedinih Srba i Muslimana iz Bosne, ona je i po svome sastavu zaista bila brigada bratstva i jedinstva. Osim nekoliko akcija u okolini Knina i Sinja odmah nakon formiranja, brigada je cijelo vrijeme ratovala u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji, gdje je ne samo borbom i riječju, već i primjerom svoga sastava, širila bratstvo i jedinstvo. Želja za povratak u Dalmaciju bila je utoliko razumljivija što, osim radio-vijesti i službenih veza preko viših štabova, nije bilo gotovo nikakvih kontakata ni bližih obavještenja o tome što se tamo dešava, a pogotovo ljudi nisu mogli saznati ništa o svojim najbližima. Pa ipak, 2. dalmatinska borit će se još preko osam mjeseci u Crnoj Gori, i Hercegovini prije nego što je u oktobru 1944. godine ponovo stupila na dalmatinsko tlo.

Politodjel Primorske operativne grupe formiran je tek početkom aprila i odmah je pristupio obilasku i detaljnom upoznavanju stanja i rada partijskih organizacija i inače stanja jedinica koje su ušle u sastav grupe. Kao razlog za hitan obilazak navedeno je odsustvo kontrole i pomoći viših rukovodilaca i Politodjela ovim jedinicama za vrijeme njihovog prijelaza u grupu. Članovi Politodjela obišli su bataljonske komitete Partije, bataljonske komitete SKOJ-a, bataljonske kulturno-prosvjetne odbore, pojedine partijske ćelije i skojevske aktive, a zajedno s političkim komesarom grupe prisustvovali su sastancima bataljonskih partijskih rukovodilaca sa zamjenikom političkog komesara brigade.

Na osnovi svojih zapažanja i izvještaja zamjenika političkog komesara, brigade, Politodjel je 5. juna 1944. godine, obavijestio Centралni komitet KPJ, o 2. dalmatinskoj NOU brigadi, s naročitim osvrtom na stanje i rad nje-ne partijske organizacije.¹³⁾ Na samom početku izvještaja kaže se »II dalmatinska brigada je stara brigada u našoj NOV, a po svojoj borbenosti, vještini ratovanja, disciplini i političkoj svijesti može da uđe u red naših boljih brigada. Ljudstvo u brigadi je pretežno dalmatinsko, koje je prošlo godinu ili dvije dana u borbama, okalilo se i steklo veliko vojničko iskustvo, a u priličnoj mjeri i političko. Jednu šestinu ljudstva činili su Crnogorci kojima je brigada popunjena po dolasku u Crnu Goru, a koji su po političkoj svijesti na mnogo nižem stupnju, što je i razumljivo jer su dugo vremena proveli pod utjecajem neprijatelja. Partijska organizacija i svi stari borci zauzeli su pravilan stav da se ovim novajlijama pomogne kako bi se što prije prilagodili sredini, uslovima borbe i života u brigadi.«

Krajem maja 1944. godine partijska organizacija brigade brojala je 320 članova od kojih su bile 23 drugarice. To znači da se za posljednjih pet mjeseci partijska organizacija povećala za 51 člana. U istom periodu poginulo je 11 članova Partije. Po socijalnoj pripadnosti bilo je 134 radnika, 163 seljaka i 23 intelektualca. Prosječni partijski staž iznosio je oko 10 mjeseci.

Kandidata za Partiju bilo je 40, a članova SKOJ-a 240, tako da je partijaca, kandidata i skojevaca bilo ukupno 600, ili od 750 ljudi u brigadi organiziranih je bilo 80 posto, što je najveći postotak koji je u njoj postignut¹⁴⁾.

Ali, nije samo postignut velik broj članova Partije, već su partijnost, disciplina i odgovornost, kako osoban, tako i kolektivan, uzdignuti na za-

13) N. Gažević je za Politodjel primorske operativne grupe uputio izvještaj Centralnom komitetu KPJ o stanju i radu partijskih organizacija Primorske operativne grupe 2. udarnog korpusa. Original se nalazi u Arhivi CK SKJ, br. 6350.

14) N. Mihaljević, zamjenik politkomesara 2. dalmatinske NOU brigade: »Izvještaj Centralnom komitetu o opštem radu u 2. dalmatinskoj brigadi«, od 20. maja 1944. godine. Fond CK KPJ. Original u Arhivi CK SKJ.

vidan stupanj, a to je dovelo do podizanja vojničke discipline i odgovornosti u čitavoj brigadi. Partija je bila u stanju da u svakoj situaciji provede u život svaku realnu odluku. Teoretski nivo članova Partije bio je još uvijek dosta nizak, ali ako se uzme u obzir da su partijci - radnici i seljaci, primljeni u KP u toku NOB-a, onda su i tu postignuti zaista dobri rezultati. Samokritika je bila na visokom stupnju što je omogućavalo Partiji da pravodobno uočava i otklanja razne nedostatke i greške.

Međutim, na savjetovanju bataljonskih partijskih rukovodilaca sa zamjenikom političkog komesara brigade, utvrđeno je i nekoliko grešaka u partijskom radu. Prije svega, kazne su se upotrebljavale kao prvo odgojno sredstvo, pa su bile dosta česte i masovne, a time i bez željenog efekta. Zatim, u namjeri da se drugaricama ukaže veća pažnja, stvoreni su po bataljonima ženski aktivni odbori, što bi moglo loše utjecati na rad i razvoj drugarica. Najzad, ocijenjena je kao nepravilna i praksa pozivanja izvjesnog broja skojevaca na partijske teoretske sastanke. Po ovim pitanjima na savjetovanju su zauzeti pravilni stavovi, tako da se kazna primjenjuje kao posljednja odgojna mjera, žene u brigadi ne mogu imati zasebne oblike organiziranja i rada, a skojevci da se svi zajedno teoretski uzdižu u svojoj organizaciji.

Partijska organizacija redovno je razmatrala sve sektore rada i davala svoje ocjene, primjedbe i sugestije. Vojno uzdizanje jedinica praćeno je kroz analizu provođenja plana o vojnoj obuci kojega je donosio Štab brigade. Pored teoretskog dijela obuke, kad je bilo uvjeta, vršene su i razne vježbe. Pri brigadi je održan i jedan vojni kurs za niže oficire, koji je postigao željene rezultate. Kulturno-prosvjetnom radu partijska organizacija je stalno poklanjala veliku pažnju, zbog njegove važnosti kako u brigadi tako i za aktivnost u narodu, jer kroz razne priredbe i istupanja u vojsci i narodu, propagirani su ciljevi narodnoslobodilačkog pokreta i raskrinkavani okupatori i njihovi domaći suradnici. U bataljonima i četama postojali su zborovi i diletantske grupe, koje su pripremale i davale priredbe za borce i narod, a također i kulturno-prosvjetni odbori kojima su rukovodili politički komesari. Duskora su ovim odborima rukovodili zamjenici političkih komesara, odnosno partijski rukovodioci, što je na savjetovanju ocijenjeno kao nepravilno, ali time nije umanjena partijska briga i odgovornost za rad ovog sektora. Uspjeh nije bio impresivan, ali kad se zna sastav brigade kao i da se znatan broj njenih pripadnika tek u partizanima opismenio, onda su i rezultati bili sasvim zadovoljavajući.

Po četama i bataljonima izdavani su listovi koji su tretirali unutarnja pitanja jedinica, kao što su: pitanje akcija, disciplina, život u četama i bataljonima i si. Listovi su bili različitog nivoa po svom sadržaju i pismenosti, zavisno od znanja ljudi koji su ih uređivali. Po desetinama su postojale čitalačke grupe, koje su tek u ovo vrijeme počele radom.

Skojevska organizacije iako brojna i spremna da odgovori svojim zadacima, a borbenost i disciplina skojevaca bili su na visini, ipak nije postizala što je mogla i što se očekivalo. Razlog je što je Partija bila prilično zapustila ovaj sektor i nije SKOJ-u ukazivala potrebnu i moguću pomoć.¹⁵⁾ Mnogi partijci izrasli su iz ove organizacije, a ona nije uvijek pravodobno

15) N. Mihaljević, pomoćnik politkoma 2. dalmatinske proleterske NOU brigade: »Izvještaj o opštem stanju u 2. dalmatinskoj proleterskoj NOU brigadi« od 20. augusta 1944. godine. - Arhiv CK SKJ.

uspjevala da nove članove uzdigne na odgovarajući nivo. Međutim, i ovdje je savjetovanje ukazalo na greške pa se Partija odgovornije okrenula prema SKOJ-u, što se osjetilo u cjelokupnoj njegovoj aktivnosti, koja je obećavala da će ova organizacija postati veoma značajan činilac po svim oblicima života i rada u četama i bataljonima.

Cilj što su ga komunisti i ostali borci 2. dalmatinske postavili sebi, nakon formiranja brigade, da dostignu proleTERSKE brigade koje su bile u sastavu 2. proleTERSKE divizije i kome su neprestano težili, konačno je ostvaren 12. jula 1944. godine kada je Odlukom Vrhovnog štaba 2. dalmatinska NOU brigada proglašena proleTERSKOM, mada su, faktički, mnogo ranije nestale ozbiljnije razlike između ove i proleTERSkih brigada. Ova je odluka u brigadi dočekana s velikom radošću. Nastalo je slavlje, održavana su predavanja o značaju proleTERSkog naziva, a svaki borac i rukovodilac bio je ispunjen gordošću što im se ostvarila davnašnja želja i što se u Dalmaciju vraćaju kao proleter, svjesni da ovaj časn i uzvišeni naziv znači i uvećane obaveze.

Od 20. juna do 10. septembra 1944. godine, u 2. dalmatinskoj NOU brigadi, koja se u to vrijeme nalazila u sjeverozapadnom dijelu Crne Gore, desile su se značajne promjene. I sama je 23. juna dala oko 55 vojno-politička rukovodioca koji su se uzdigli iz njenog početnog sastava. Ovi rukovodioci, upućeni su na razne dužnosti u Dalmaciju. Bio je to velik broj i kvaliteta ljudi, što se, bar za izvjesno vrijeme, moralo osjetiti u brigadi. Stoga su se ponovo zaoštrila pitanja teoretskog izgrađivanja i osposobljavanja kadra. Nakon par mjeseci smatralo se da brigada opet može dati grupu bataljonskih i četnih rukovodilaca, a da ozbiljnije ne oslabi svoju rukovodeću strukturu. To ne znači da je već nadoknađena ranija kvaliteta, ali polazilo se i od toga da skoro svaki stari borac može biti neki rukovodilac s obzirom na veliko ratno iskustvo i obučenosť koju je postigao u partizanima, pa bi se, odlaskom nekih rukovodećih drugova stvarala mogućnosť uzdizanja sposobnih boraca za rukovodiocce.

U partijskoj organizaciji također su nastale veće promjene. Pored 55 otišlih rukovodilaca članova Partije, bilo je i drugih odlazaka, a 23 člana Partije su poginula, dok je u istom periodu primljeno 76 novih članova Partije. I pored novoprimitljenih, ukupan broj članova Partije smanjenje od 320 na 296, kandidata je manje 4, a skojevaca 52 manje nego krajem juna. Broj ukupno organiziranih ljudi u brigadi smanjenje od 600 na 518, tako daje umjesto ranijih osamdeset posto sada bilo oko 73 posto organiziranih u odnosu na broj ljudstva u brigadi.

Pitanje popune odavno se postavljalo kao gorući problem 2. dalmatinske brigade. Brojno stanje kretalo se, naprimjer, od 708 krajem decembra 1943. na 682 do 915 u martu, zatim se smanjivalo tako da 17. augusta dostiže najnižu cifru, 608 boraca i rukovodilaca, a onda se postepeno podiže na 700 krajem septembra 1944. godine da bi se kasnije naglo povećalo. Od značajnijih popuna treba navesti grupu od 150 novih boraca koji su došli u brigadu krajem ožujka, a zatim oko 50 iz Konavala. Poseban je slučaj s popunom od 140 ljudi novomobiliziranih u zapanoj Crnoj Gori, pretežno u cetinjskom kraju. I pored svih mjera koje su poduzeli partijska organizacija, politički komesari i drugi rukovodioci, da se ovi ljudi što bolje i toplije dočekaju, da im se ukaže pažnja i pomoć kako bi se što prije privikli na borbu i život u brigadi, od njih 140 ostalo je svega oko 50, a ostali su pobjegli. Razlog tome mogao je biti dugotrajni utjecaj neprijateljske propagande na

okupiranom teritoriju gdje su živjeli, kao i bojazan da se ide iz Crne Gore, jer su Dalmatinci strasno željeli i nagovještavali skori odlazak brigade u Dalmaciju. U svakom slučaju povećanje se »topilo« u borbama i drugim nestancima sa spiska, tako da se pretežno održavao nizak broj ljudstva u brigadi. Ovo je imalo za posljedicu da su ginuli stari borci koji su činili značajnu kadrovsku rezervu, što je stvorio i određena neraspoloženja. Partijska organizacija obavještavala je Centralni komitet KPJ o problemu popunjavanja brigade, a istodobno se zalagala da borci i rukovodioci s razumijevanjem shvate situaciju.

Rad po sektorima odvijao se bez većih problema i zastoja. Svojom točnošću i dosljednošću u izvršavanju postavljenog plana rada najviše se isticao vojni sektor, zahvaljujući spremi i odgovornom odnosu vojnih, posebno brigadnih rukovodilaca među kojima se, u tom pogledu, naročito zalagao komandant brigade Egić. Pored redovne obuke s rukovodiocima i borcima, u ovom periodu održana su i dva vojna kursa. Superiornost pojedinih vojnih rukovodilaca dovela je do izvjesne bojazni o njihovom nametanju i potezjenjivanju partijskog i političkog rukovodstva i rada na što su ukazivali politički komesar Primorske operativne grupe i članovi Politodjela. Tražeći bolje oblike kulturno-prosvjetnog rada partijska organizacija je došla do zaključka da su neefikasni kulturno-prosvjetni odbori po bataljonima i četama, pa je na prijedlog Politodjela grupe, formiran kulturno-prosvjetni odbor brigade, koji je nakon par mjeseci ukinut jer se nije potvrdio u praksi.

U radu bataljonskih komiteta zapaženo je izvjesno odstupanje od kolektivnog rada i odlučivanja, a sekretari su se donekle postavljali kao rukovodioci, dok su ostali članovi komiteta bili više izvršioци njihovih naređenja. Najozbiljnije je ukazano na štetnost ovakve prakse pa je rad postavljen tako da svaki član Komiteta odgovara za određeni sektor rada u cijelom bataljonu, a ne samo u svojoj četi, te da su svi članovi odgovorni za rad komiteta.

Pred brigadom su iskrslili novi brojni i vrlo ozbiljni problemi. Predstojale su joj borbe u Boki Kotorskoj, za oslobođenje Dubrovnika, Širokog brijega, Mostara, Hrvatskog primorja, Istre i Trsta. A brigada, po svojoj kvaliteti, nije bila kao ranije. Članova Partije bilo je 290, kandidata 50, i skojevaca 250, što znači 590 ili 28 posto organiziranih u odnosu na ukupan broj ljudstva u brigadi, dok ih je prije nekoliko mjeseci bilo osamdeset posto. Broj boraca povećan je za dva mjeseca preko četiri puta. Od starješinskog kadra utrostručio se broj podoficira i blizu dva puta povećao broj političkih rukovodilaca, dok je oficira bilo 53, isto kao i polovinom augusta kad je brigada imala svega 608 ljudi. Postojeći kadar bio je velikim dijelom relativno nov.

Posebno se postavljalo pitanje rada partijske organizacije, u ovo vrijeme pogotovo zbog, nedovoljne osposobljenosti pojedinih, pa i četnih, partijskih i političkih rukovodilaca. Savjetovanje partijskih rukovodilaca raspravljalo je sve probleme od interesa za partijsku organizaciju i utvrdila stavove za njihovo rješavanje i prevazilaženje, što se vrlo brzo u praksi osjetilo. Pred partijskom organizacijom postavljalo se i pitanje odnosa prema novom ljudstvu kojem treba posvetiti najveću pažnju sa stanovišta pripreme i prijema u Partiju. Moralo se dobro paziti da u Partiju ne uđu njoj tuđi i nedostojni elementi, a s druge strane trebalo je intenzivno raditi na pro-

nalaženju, pripremi i prijemu onih koji to zaista zaslužuju svojom odanošću, borbenošću i uopće svojim ponašanjem.

Borbe oko Širokog Brijega, koje su uslijedile uskoro nakon popune brigade, bile su veliko iskušenje i provjera za brigadu, pa i njenu partijsku organizaciju u novoj situaciji. Za veliki broj boraca ovo je bilo »prvo vatreno krštenje« i to pod veoma otežanim uvjetima, kao što su hladnoća, duboki snijeg, otežana opskrba hranom itd. Borbe su bile žestoke, jer ustaše, iako se realno nisu mogle više nadati da će ratnu sreću preokrenuti u svoju korist, grčevito su se branile da odgode polagnje računa za počinjena zlodjela. Povremeno su pravili dobro organizirane i veoma drske ispade i protunapade, koje je, bez težih iznenađenja, mogla dočekivati i lomiti samo čvrsta i hrabra jedinica, a takva je bila 2. dalmatinska. Partijska i skojevska organizacija i u ovoj su situaciji odgovorile svojoj ulozi i zadacima. Aktivnošću organizacije i komunisti i skojevac pojedinačno, novi borci su se brzo kalili i prilagođavali datim uvjetima borbe i života, bez nekog osipanja.

Ulaskom brigade u sastav 9. divizije partijska organizacija je o svom stanju, radu i problemima detaljno upoznala Divizijski komitet, koji je dalje pratio njenu aktivnost i pružao joj pomoć prema potrebi i mogućnostima. U posljednjim ratnim mjesecima Divizijski komitet nekoliko je puta razmatrao stanje i rad partijskih organizacija u brigadama. O partijskoj organizaciji i uopće o stanju u 2. dalmatinskoj, u cjelini je davana pohvalna ocjena. Konstatirano je daje brigada relativno brzo osposobila nove borce i postigla značajan napredak, mada još nije bila dostigla raniji nivo, što je i razumljivo, jer su je nekad skoro potpuno sačinjavali komunisti i skojevci.

Kursevi koji su održavani pri Štabu divizije, koje je pohađao izvjestan broj naših partijskih i političkih rukovodilaca, doprinijeli su da partijska i politička aktivnost u jedinicama bude još sadržajnije i efikasnija.

IDEJNO-TEORIJSKI RAD U BRIGADI

Osim dubokog osjećanja jugoslavenskog patriotizma i uvjerenja daje samo u zajedništvu moguć naš spas i ostvarenje slobodnog i sretnog života, velika većina boraca i komunisti brigade nisu imali neku širu političku, a pogotovo ne teoretsku podlogu. To je sasvim razumljivo, jer su rijetki bili među njima koji su imali obrazovanje više od osnovne škole, a znatan broj bio je i nepismenih. Ali baš zbog ovakvih naprednih stremjenja njima su najbliže bile ideje i borba koju je vodila Komunistička partija Jugoslavije, jer su ih osjetili kao svoje vlastite, pa je zato njen zov na oružanu borbu našao na puni odjek u srcima ovih omladinaca. Međutim, od opredjeljenja za borbu pod rukovodstvom KPJ, do komuniste-revolucionara - koji poznaje zakone i historiju razvitka društva, klasnih i političkih borbi, ima teoretski osvjetljene ciljeve revolucije i put koji njima vodi - bilo je dosta daleko. Taj put od početka trebali su prijeći članovi KPJ i ostali koji su ušli u sastav 2. dalmatinske NOU brigade, bar u onoj mjeri koliko je to moguće uz gotovo svakodnevne borbe, pokrete i brojne druge nedaće koje nameće partizanski život i rat.

U brigadi se prišlo organiziranju i provođenju intenzivnog političkog i teoretskog rada s članovima Partije, a u određenoj mjeri i na odgovarajući način i sa svim borcima. Već tokom prvog mjeseca njenog postojanja, u bri-

gadu je stiglo obilje političkog i partijskog materijala, a to je bila početna i jedina literatura za partijce i partizane uopće. U brigadi je organizirana tehnika koja je za ovo kratko vrijeme uspjela umnožiti: »Aprilske teze«, »O dvovlašću«, »Lenjinovo oprostajno pismo švicarskim radnicima«, »Lenjin kao vođa i organizator RKP(b)« i »Postanak versajske Jugoslavije«. Tehnički aparat je omogućavao da se planira umnožavanje i nekoliko glava Historije SKP(b). Ovaj materijal prorađivan je na partijskim sastancima, a u manjoj mjeri i na skupovima svih boraca po jedinicama. Materijale su koristili i pojedinci koji su željeli da i individualno rade na svome osposobljavanju, što su naročito činili partijski i politički rukovodioci, od kojih se prilikom kolektivnog proučavanja s pravom očekivalo da odskaču od drugih i da im pomažu.

Ovakav teoretski rad, uz praktične partijske sastanke gje se kritički analiziralo ponašanje svakog pojedinca, ubrzo je dao dobre rezultate. Obavještavajući CK KPJ, dana 21. januara 1943. godine, zamjenik političkog komesara brigade odmah u početku Izvještaja konstatira da su, u posljednje vrijeme, partijske organizacije, kao i brigada u cjelini, u stalnom napredovanju. Polako ali sigurno otklanjaju se sve slabosti i nedostaci, uspješe se prevazilazi sve što je sputavalo rad. Brigada je već osposobljena za one zadatke gdje se traži velika hrabrost i vještina. Istaknuta je izuzetna važnost teoretskog uzdizanja, posebno članova Partije, kojima se posvećuje najveća pažnja jer su vrlo oskudnog znanja. U dosadašnjem teoretskom radu nije bilo dovoljno sistema, na što je organizacijama ukazano, uz obavezu što temeljitijeg proučavanja Historije SKP(b), od koje je već prva glava umnožena, a predstoji umnožavanje još nekoliko slijedećih.¹⁶⁾

Za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive nije bilo vremena ni drugih mogućnosti za ovakav tempo teoretskog rada i umnožavanja materijala. Pa ipak, korištena je svaka prilika za održavnje teoretskih i drugih sastanaka. Cesto su se mogle vidjeti grupe komunista da iza položaja, kad se ne vode borbe, proučavaju materijale.

Na prvom savjetovanju partijskih rukovodilaca 2. dalmatinske brigade od 17. maja 1943. godine data je ocjena postojećeg stanja i utvrđeno da se u dosadašnjem radu nisu u dovoljnoj mjeri koristile sve mogućnosti za uzdizanje partijskih kadrova. Zatim je rečeno da treba uložiti najveće napore u cilju političkog i teoretskog podizanja organizacije kao neophodnog preduvjeta da bi se partijci mogli razvijati u sposobne rukovodioce.¹⁷⁾

Međutim, tada je već bila počela 5. ofanziva, pa nije moglo biti ni govora o teoretskom radu za čitav mjesec i po dana. Na osnovi Pisma komesara divizije od 30. juna, došlo je do intenzivnijeg partijskog rada, pa naravno, i teoretskog. Zatim zamjenik političkog komesara 2. dalmatinske NOU brigade u Pismu svim partijskim rukovodiocima brigade, među ostalim, ističe da teoretskom radu treba posvetiti maksimum pažnje, pa da je stoga potrebno savjesno proučiti »Razvitak društva« od Segala, a također proučavati i drugu literaturu. Kao primjer mogu se iznijeti podaci iz izvještaja 3. bataljona za period od 1. do 15. augusta 1943. godine, iz kojeg se vidi da

16) Zamjenik politkoma 2. dalmatinske NOU brigade J. Kapičić: »Izvještaj Centralnom komitetu KPJ od 21. januara 1943. godine«. - Fond CK KPJ. Original u Arhivi CK SKJ reg. br. 5644/v 2.119 (43).

17) M. Bakić, politički komesar 2. proleterske divizije: »Zaključci sa I savjetovanja partijskih rukovodilaca 2. dalmatinske brigade 17. maja 1943. godine«, dostavljeni Centralnom komitetu KPJ 23. maja 1943. godine. Arhiv CK KPJ, 1943/221.

su za 15 dana održana 24 teoretska sastanka, i to jedan zajednički za bataljon s predavanjem o seljačkom pitanju iz »Osnova lenjinizma« i njegovoj primjeni u Jugoslaviji. Na ostalim teoretskim sastancima čelija prorađivane su teme: »Diktatura proletarijata«, »Revolucija i diktatura proletarijata« i »Klasa i Partija u sistemu diktature proletarijata«. Osnovna literatura za ove teme bili su »Osnovi lenjinizma« i »Ka pitanjima lenjinizma«. Isti program važio je i istim tempom je provoden i u ostalim jedinicama.

Kao što se vidi, za relativno kratko vrijeme održanje velik broj tema, koje su se prema raspoloživom vremenu ponovo utvrđivale.

Početkom novembra 1943. godine u Andrijevići je držan jedan partijsko-politički kurs na kome su bile i tri drugarice. Predavanja su držali članovi Politodjela i zamjenik političkog komesara brigade koji je i rukovodio kursom. Predavane su i prorađivane teme: »Razvitak društva«, »Nacionalno pitanje«, »Seljačko pitanje«, »Kapitalizam i imperijalizam« i »Teorija Partije«. Kurs je održavan za vrijeme borbi oko Andrijevice pa je, vjerojatno zbog toga i nazvan »ekspresnim«. Postignuti su zadovoljavajući rezultati s obzirom na predspremu sudionika.

Početkom februara 1944. godine u izvještaju Centralnom komitetu KPJ, konstatira se daje, i pored vrlo čestih pokreta i borbi, održan veći broj teoretskih sati na kojima je prorađivan razni materijal (»Osnovi lenjinizma«, »Kratak kurs za članove KP i kandidate« itd.) Međutim materijal nije sistematski prorađivan, osim »Razvitka društva« po Segalu, ali je zbog nedovoljnog teoretskog nivoa pojedinih drugova ovaj rad sporo napredovao. Uspjeh je bio dosta različit po bataljonima. Konstatirano je da teoretski nivo organizacije još uvijek ne zadovoljava i pored uložениh napora. Teškoća je i u tome što partijski rukovodioci kao i komesari četa i bataljona još nemaju odgovarajućeg marksističkog znanja. Ali, i pored toga, veoma je velika odanost članstva organizacije i rukovodilaca prema Partiji za koju su se spremni boriti do posljedneg daha, i što je izuzetno važno, partijska organizacija osjeća se kao rukovođeća snaga u brigadi.¹⁸⁾

Ovakvim radom nastavljeno je slijedećih nekoliko mjeseci. Politodjel Primorske operativne grupe, koji je temeljito proučavao stanje i cjelokupan rad u brigadi obavještava Centalni komitet KPJ 5. juna 1944. godine pored ostalog, i o teoretskom radu u 2. dalmatinskoj. Istaknuto je da su učinjeni veliki naponi na teoretskom uzdizanju i da se redovno održavaju sastanci, mada bi trebali biti bolji rezultati. »No, kada se uzme u obzir da su partijci u većini radnici i seljaci, i da su uglavnom ušli u našu Partiju tokom ove Narodnooslobodilačke borbe, mora se priznati da je i u ovom pogledu učinjen veliki korak naprijed«, kaže se u izvještaju Politodjela.

Uz ovaj izvještaj Politodjel je dostavio i slijedeći »Program za političko-kulturno-prosvjetni rad« u kome se nalaze brojne teme.¹⁹⁾

18) T. Janić, zamjenik politkomesara 2. dalmatinske NOU brigade: »Izvjestaj Centralnom komitetu KPJ o stanju partijske organizacije u 2. dalmatinskoj NOU brigadi«, od 6. veljače 1944. godine. Arhiva CK SKJ, br. 6309.

19) 1. Problematika narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji;

1. Postanak i politička historija Jugoslavije; 2. Kapitulacija Jugoslavije i početak narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji; 3. Politika okupatora i domaćih izroda (izdajnička uloga londonske izbjegličke vlade na čelu s kraljem Petrom II); 4. Uloga KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi; 5. Narodnooslobodilački odbori kao nova vlast; 6. Narodnooslobodilačka vojska ostvaruje bratstvo-jedinstvo naroda Jugoslavije; 7. Uloga omladine naroda Jugoslavije u oslobodilačkoj borbi svojih naroda prije i za vrijeme rata; 8. Razvoj narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji (značaj 13. jula u Crnoj Gori); 9. AVNOJ (postanak, razvitak, značaj i uloga u NOB-u); 10. Nacionalni komitet Narodnog oslobođenja Jugoslavije (sastav, značaj, uloga); 11. Nacionalno pitanje u svjetlosti Narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije.

U toku ljeta 1944. godine mnoge teme su prorađivane ili su o njima držana predavanja jedinicama. Problem je bio u tome što su jedinice imale vrlo nisko brojno stanje pa su često morale čitave biti na položaju ili inače u službi. Zato se često dešavalo da se na položajima drže teoretski i politički partijski sastanci, odnosno sastanci po temama iz navedenog programa. U nedostatku pravih nastavnika zaduživani su pojedini srednjoškolski za pripremu i održavanje nastavenih tema iz programa.

Odlazak veće grupe uzdignutijih rukovodilaca iz brigade u Dalmaciju doveo je do većih promjena u kadrovskom sastavu brigade, jer su niži rukovodioci došli na viša i odgovornija mjesta, a i neki borci su postavljeni za rukovodioce, pa je politički i teoretski rad bio uvijek aktualan.

Da bi se pomoglo izvjesnom broju političkih i partijskih rukovodilaca da temljitije prouče izvjesne aktualne teme i materijale, odžan je u Vilusima od 16. juna do 14. jula 1944. godine jedan partijski kurs pri Štabu grupe, na kome je bilo 27 sudionika, među kojima i desetak iz 2. dalmatinske brigade. Pored četnih rukovodilaca na kursu je bilo 5 komesara bataljona i 2 pomoćnika komesara bataljona. Kursom je rukovodio i bio jedini predavač Nikola Gažević, rukovodilac Politodjela grupe.²⁰⁾ Osim ovog, održavani su i niži partijski i politički kursevi u okviru brigade, tako na primjer, u toku juna 1944. godine u brigadi je održan kurs za vodne delegate i rukovodioce SKOJ-a brigade. Rukovodilac kursa bio je politički komesar zaštitne čete. Ovaj je kurs imao za cilj da da najosnovnije teoretsko znanje vodnim delegatima i rukovodiocima SKOJ-a koji su na ove dužnosti došli iz redova boraca.

Teoretskom radu i dalje je poklanjana velika pažnja, ali za posljednjih pola godine rata, na borbenom putu brigade od Trebinja do Trsta, objektivne okolnosti nisu tome pogodovala. Česti pokreti i borbe, težište anga-

II O SSSR-u i oslobodilačkom ratu:

1. Postanak SSSR-a i njegov razvitak; 2. Postanak i razvitak Crvene armije; 3. O staljin-skom ustavu; 4. Uloga SSSR-a u današnjem oslobodilačkom ratu.

III Prosvjetne teme:

A) Geografija

1. Oblik zemlje i njen opis (polovi, polutar, ocean, kopno, godišnja doba, kretanje itd.); 2. Osnovni geografski pojmovi i upoznavanje geografskih karata (planine, ravnice, stepe, mora, jezera, moreuzi, rijeke itd.); 3. Kontinenti i njihov opis (orografija, hidrografija, klima, flora, fauna itd.); 4. Ljudske rase; 5. Politička podjela svijeta (važnije države i oblik uprave u njima); 6. Naseljenost, saobraćaj, industrija, prirodna bogatstva, metropole, kolonije i zavisne zemlje); 7. Geografski položaj Jugoslavije (granice, orografija, hidrografija, klima, flora, fauna itd.).

B) Historija

1. Stari, srednji i novi vijek u vezi s ekonomskim razvitkom društva (kratak pregled historije Slavena); 2. O Južnim Slavenima; 3. Ilirski pokret; 4. Seljački ustanak u Hrvatskoj; 5. Oslobodilački ustanci u Srbiji 1804-1815. g.; 6. Historija pojedinih naroda Jugoslavije (Crne Gore, Hrvatske itd.).

C) Književnost

1. O književnosti i umjetnosti uopće (proza, poezija, romani, pripovjetke, komedija, tragedija, drama, opera, muzika itd.); 2. Iz jugoslavenske književnosti (Njegoš, Prešern, Santić, Ljudevit Gaj, Mažuranić, Cankar, Kočić itd.).

D) Matematika - osnovne računске radnje

E) Fizika - osnovni pojmovi

F) Kemija - osnovni pojmovi.

IV Naučne teme:

1. Razvitak društva (prakomunizam, ropstvo, feudalizam, kapitalizam); 2. O ratovima (što su ratovi, kakvih ima ratova itd.); 3. O državi; 4. O demokraciji; 5. O socijalizmu.

20) N. Gažević, rukovodilac Politodjela Primorske operativne grupe: »Izvršitelj Centralnom komitetu CK KPJ o održanom partijskom kursu od 16. juna ao 14. jula 1944. godine«, od 10. septembra 1944. godine. - Arhiva CK SKJ.

žiranja na političkom radu s novim borcima itd. onemogućavali su širi i redovniji rad na teoretskom uzdizanju. I pored toga, održavani su teoretski sastanci, a bilo je i kraćih partijskih tečajeva. U ovom periodu jače je podstican individualni rad, jer su se mnogi mogli sami snalaziti u literaturi zahvaljujući stečenom znanju i iskustvu. Zatim, nazirao se kraj rata, pa su češće upozoravani stari borci, a naročito komunisti, na veoma odgovorne dužnosti i odgovornosti, koje će imati u oslobođenoj zemlji što pretpostavlja neophodan i uporan rad na vlastitom teoretskom, političkom i općem uzdizanju.

Politički rad se obavljao u brigadi i na terenu s narodom. Za ovaj sektor rada formalno su zaduženi i svakako bili najodgovorniji politički komesari četa, bataljona i politički komesar brigade, za koje se govorilo i da su delegati Partije u vojsci. Međutim, stvarna politička aktivnost bila je daleko šire postavljena. Partijska organizacija u brigadi redovno je razmatrala i politička pitanja, zauzimala stavove i donosila zaključke obavezne za komuniste, pa često i takve koje su politički komesari prenosili na sve borce u čemu su imali punu pomoć i podršku komunista i organizacije u cjelini. Vojni rukovodioci, iako su po struci i osnovnim zaduženjima bili odgovorni po vojnom sektoru, istodobno su i politički djelovali. Radilo se na tome da se od svih boraca izgrade ljudi koji će moći ispravno politički rezonirati i ne samo da do kraja shvate i usvoje ciljeve NOP-a i socijalističke revolucije, već da su sposobni i na druge prenositi takva svoja uvjerenja. Velika većina ljudstva koja je na poziv KPJ dobrovoljno stupila u partizane i ušla u sastav brigade, nošena patriotizmom i odlučna da se bori protiv okupatora i domaćih izdajnika za slobodu i bratstvo i jedinstvo, nije imala određenije predstave o budućem društvenom uređenju. Osim toga, neki su donijeli izvjesne navike nespojive s ponašanjem partizana, a pogotovo ne s ponašanjem članova Partije. Zatim, borbu za narod trebao je svaki partizan potvrđivati svojim svakodnevnim držanjem i odnosom prema narodu i tako stjecati poštovanje i povjerenje naroda. Radilo se, dakle, o neophodnoj nadgradnji ljudi kako bi oni u punoj mjeri postali svjesni ciljeva NOB-a i svoje revolucionarne uloge. Zbog toga je bilo nužno raditi idejno-politički i odgojno u brigadi a i s narodom kuda ona prolazi, o čemu će dalje biti riječi:

Pored onog u okviru partijske organizacije, ovaj se rad odvijao sa svim borcima i rukovodiocima zajedno. Političkom nivou i razvitku boraca prilagođavan je i program rada s njima. Nezadovoljavajući stupanj idejno-političke svijesti pojedinaca bio je, razumije se, u samom formiranju brigade. Tada su se i dešavali pojedini ekscesi čiji nosioci još nisu ni bili svjesni njihove težine (na primjer, prilikom oslobođenja Kijeva).

Iniciran je i kulturno-prosvjetni rad. Formirani su zborovi i diletantske grupe, počinje se izdavanjem zidnih novina po četama, drže se analfabetski tečajevi, predavanja iz geografije, historije i higijene, čitaju se po kružocima pojedini članci i rasprave iz oblasti marksizma-lenjinizma itd. Uspostavljen je i intenzivno se razvija rad s omladinom, formirana su bataljonska skojevka rukovodstva koja će uskoro prerasti u komitete. Političkim je komesarima zamjereno da se više ispoljavaju kao štapski ljudi nego kao delegati Partije. Uzrok tome još je nedovoljno sagledavanje mjesta i uloge partijske organizacije u vojsci. Političkim komesarima ozbiljno je ukazano na nužnost korigiranja ovakvog shvaćanja i ponašanja. Ovo se može razumjeti ako se zna da je većina političkih komesara, naročito čet-

nih, po partizanskom i partijskom stažu bila jednaka s mnogim partijskim borcima iz čijih su redova odabrani. Bio je i rijedak slučaj u NOVJ, da politički komesar jedinice nije bio član Partije.²⁰

U političkom radu s borcima istican je značaj ulaska 2. dalmatinske NOU brigade u sastav 2. proleterske divizije, 1. novembra 1942. godine. Ovo je naglašavano kao veliko priznanje i čast, ali i daleko veća obaveza, jer treba mnogo toga učiniti da se dostigne nivo proleterskih brigada. Druga dalmatinska ne smije biti neka slaba točka divizije već, naprotiv, treba biti njen siguran oslonac i ravan partner ostalih brigada. Pošto se znalo da se brigada mora ći boriti i u druge krajeve, ulazak u sastav 2. divizije korišten je i za objašnjavanje potrebe da se ide gdje god se naredi. Ovo je bilo potrebno i za to što se većina ljudstva nije dotada udaljavala od Dalmacije.

U jedinicu su dosta redovno dolazile radio-vijesti koje su obavještavale o borbama širom naše zemlje što je javljala »Slobodna Jugoslavija«, kao i o borbama na savezničkim frontovima, naročito na istočnom frontu. Uspjesi i pobjede sami su sebe objašnjavali, ali je trebalo umješno prikazati da 1 pojedini naši neuspjesi, a naročito neki teški porazi i gubici saveznika ne mogu osporiti našu pobjedu i zadržati propast sila Osovine i njihovih trabanata. Nije bilo jednostavno održati čvrstu vjeru u pobjedu antihitlerovske koalicije, s kojom je bila vezana i sudbina našeg NOB-a, u vrijeme kad su Nijemci munjevito nadirale kroz SSSR, došli u predgrađe Moskve, stezali obruč oko Lenjingrada i išli na Staljingrad itd., a general Romel slično se razmahao po Africi. Uvijek je trebalo pravodobno reagirati i svemu dati pravilno političko tumačenje kako ne bi dolazilo do neželjenih komentara i raspoloženja. To se prvenstveno odnosilo na događaje na našem frontu, a naročito na akcije koje je vodila 2. dalmatinska NOU brigada i ostali dijelovi 2. proleterske divizije koje su borcima bile najbliže.

U brigadu je stizala »Borba« i druga izdanja Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta. Sve je to pažljivo prorađivano uz potrebne komentare koje su davali politički komesari i drugi upućeniji drugovi.

Uporan i svakodnevan politički i partijski rad, kao i dragocjeno borbeno iskustvo, činili su daje brigada brzo napredovala u svakom pogledu. O tome razvoju govori se u izvještaju Centralnom komitetu KPJ od 21. januara 1943. godine, gdje se, pored ostalog, kaže: »Uparedo sa razvojem Partije razvijaju se i naši bataljoni. Kroz posljednje bore koje su bile teške, vojnici su mnogo naučili u pogledu ratne vještine. Ova brigada ... već je osposobljena i za one zadatke gdje se traži velika hrabrost i vještina. U bataljonima se redovno raspravlja svaka akcija. Politički rad koji je ovdje mnogo potreban, razvija se, naročito u posljednje vrijeme pravilno i dobro. Na bataljonskim sastancima raspravljaju se najvažniji politički momenti i izvjesne teme iz oblasti teorije marksizma-lenjinizma. Za politički rad vlada kod svih veliko interesovanje.«²²⁾

Neuspjeh u borbi za Kupres, na koji se ubrzo nadovezuje napuštanje Dalmacije i pokret ka Neretvi, Drežnici, Jablanici, Kalinoviku, itd., usred

21) Mirko Vanič, komesar 3. čete 1. bataljona, isključen je iz Partije kao član Mjesnog komiteta Zagreba, ali je zbog dobrog držanja kasnije i odanosti Partiji uživao njeno povjerenje. Ponovo je primljen u Partiju studenog 1942. godine. Pismo Komisije CK KPJ za kadrove od 25. novembra 1942. godine. Arhiva CK SKJ.

22) Izvještaj zamjenika politkoma 2. dalmatinske brigade J. Kapičića Centralnom komitetu KPJ »O razvoju partijskih organizacija i brigade kao jedinice«, od 21. januara 1943. godine. Fond CK KPJ. Original u Arhivi CK SKJ.

zime, po velikoj studeni i snijegu, s vrlo slabom odjećom i obućom, i veoma lošom prehranom, uz česte borbe koje je brigada vodila na tom mukotrpnom putu, sve je to tražilo nepokolebljivu vjeru u pobjedu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i čvrstu odlučnost da se izdrži do kraja. Druga dalmatinska NOU brigada taj je ispit položila na najbolji mogući način, a forsiranje dviju velikih divljih i gotovo neukrotivih rijeka - Neretve i Drine, ostat će kao posebna obilježja ove etape njenog borbenog puta. Ovo je potvrda postignute visoke svijesti boraca i rukovodilaca brigade, što je rezultat sistematskog i pravilnog političkog rada, koji je obavljen i na ovom teškom putu kad god je bilo mogućnosti. Praćena je situacija na bojištima koje je vodila naša vojska, kao i na istočnom i afričkom frontu, a uz to su proučavani i najnužniji drugi materijali.

Dolazak u Crnu Goru u prvoj polovini maja bio je za brigadu poseban događaj. Politički komesari bataljona održali su konferencije sa svim borcima i rukovodiocima u bataljonima na kojima su govorili o značaju dolaska ove brigade na Crnu Goru, o plimi i oseci narodnog ustanka i tadašnjoj situaciji u Crnoj Gori. Govoreno je o crnogorskom mentalitetu kod koga se visoko cijeni dobar i pošten borac. Ukazano je i kakvo treba da bude ponašanje 2. dalmatinske NOU brigade na ovom terenu.

Peta ofanziva bila je najveća moguća provjera moralno-političke čvrstine i odlučnosti za sve jedinice koje su u njoj sudjelovale, a među onima koje su prošle najteža iskušenja bila je 2. dalmatinska NOU brigada. Osim nešto na početku ofanzive, nije moglo biti nikakvog sistematskog političkog rada. U neprekidnim borbama i pokretima moguće je bilo samo komandovanje. Pa ipak, brigada je bila dovoljno idejno i politički osposobljena, što je pokazala besprijekornim držanjem u svim borbama, a na Gornjim i Donjim Barama napravila je gotovo nevjerovatne podvige junaštva.

Međutim, česte i dugotrajne borbe, glad, iznurenost, veliki gubici u ljudstvu naročito u rukovodećem kadru, osjetili su se, poslije ofanzive, i u 2. dalmatinskoj NOU brigadi. Stoga je pokrenuta akcija vrlo intenzivnog partijskog i teoretskog rada u jedinicama brigade. Održavali su se sastanci po vodovima, četne a povremeno i bataljonske konferencije. Raspravljalo se o svim slabostima u cilju njihovog prevazilaženja, a u pojedinim slučajevima poduzete su i određene mjere prema pojedincima koji su ozbiljnije kršili pravila ponašanja.

I pored brzog i značajnog napretka u otklanjanju negativnih pojava, neke su se zadržale duže ili su se nove javljale pa su primjenjivani i oštriji postupci. To se vidi i iz Pisma političkog komesara brigade, Mate Ujevića, od 31. XII 1943. godine, svim jedinicama brigade.²³⁾ On je, među ostalim zabranio upotrebu alkohola bez njegovog odobrenja. Naglasio je da će ga se moći koristiti samo kolektivno u slučaju velike studeni ili specijalnih okolnosti. U Pismu se navodi da u opskrbljivanju još ima nepravilnosti koje treba ispraviti. Istaknuto je da će Stab brigade vršiti raspodjelu ratnog plijena.

Politički je rad bio vrlo intenzivan. Često se raspravljalo o vojno-političkoj situaciji u našoj zemlji i svijetu. Pismo političkog komesara divizije političkim komesarima brigade, od 19. jula 1943. godine,²⁴⁾ dalo je nov pri-

23) Mate Ujević, politički komesar 2. dalmatinske NOU brigade: Pismo »Svim jedinicama C« (C je tada bila šifra za 2. dalmatinsku NOU brigadu) od 31. decembra 1943. godine - Arhiv CK SKJ.

24) M. Bakić, politički komesar 2. proleterske divizije: »Pismo politkomesarima 2. proleterske, IV proleterske, 2. dalmatinske i 5. crnogorske brigade« od 19. jula 1943. godine. Arhiv CK SKJ.

kaz političke situacije i nagovijestio skori slom talijanskog fašizma. U Pismu se kritički ukazuje na izvjesnu stagnaciju u političkom interesovanju boraca, koji kao da nisu sasvim svjesni svoga mjesta i časne uloge koju su zaslužili, a koja je odlučujuća u rješavanju unutrašnjih problema. Zato se i ovom prilikom podvlači »neophodnost pojačanja političkog rada kako bi se idejno-politička svijest boraca podigla na potreban nivo i oni bili spremni za zadatke koji ih očekuju«. I stvarno se radilo vrlo aktivno po svim sektorima, a naročito politički i teoretski. Predviđanja u pismu su se obistinila i Italija je uskoro kapitulirala. Ali, pokazalo se daje ponegdje bilo i previše optimizma o značenju i posljedicama sloma talijanskog fašizma. Ubrzo se vidjelo da se rat nastavlja još većom žestinom, jer su Nijemci preuzeli bivše talijanske pozicije, a s obzirom na značaj jugoslavenskog fronta oni su dovlačili svoje snage i do kraja iskorištavali domaće izdajnike u borbi protiv NOVJ.

Tako je brigada zalazila u drugu zimu, bez izgleda za skori kraj rata, a moral boraca ostao je nepokolebljiv. O tome kud su sve prošli za pola godine nakon ofanzive i kako su se držali i borili borci 2. dalmatinske govori i slijedeći navod iz izvještaja partijskog rukovodioca brigade Centralnom komitetu KPJ, od 6. februara 1944. godine: »... Što se tiče pak borbenog morala boraca on je na zavidnoj visini. Naši borci su spremni da izvrše svaki zadatak pa ma koliko on bio težak. Moral naših boraca ostao je na zavidnoj visini i pored činjenice da se od V ofanzive brigada skoro nije ni smirila najjednom mestu: od Zelengore na Ozren, sa Ozrena na Miljevinu, onda na Kalinovik i Trnovo kod Sarajeva, pa dolazak u Pljevlja i dalje na Priboj, odatle u Kolašin i borbe sa Njemcima kod Andrijevice i sa četnicima kod Berana, odatle borbe oko Nove Varoši, pa ... prebacivanje sa Meljaka u Srbiju i posle mesec dana skoro svakodnevnih borbi sa bandama dolazak u Kolašin ... Ali borbe u Srbiji sa Njemcima i Bugarima u Ivanjici (početkom januara) i svakodnevnje borbe sa četnicima, a naročito uspeh koji je brigada postigla u borbi sa četnicima i Njemcima na komunikaciji Priboj-Višegrad u drugoj polovini januara, ponovo su visoko podigli moral našim borcima«.²⁵⁾

U vezi dolaska brigade na teritorij Srbije održane su posebne konferencije po jedinicama. Borcima je ukazano na potrebu krajnje korektnog ponašanja i odnosa prema narodu. Posebno značenje bilo je u činjenici da je 2. dalmatinska NOU brigada jedinica iz Hrvatske, koja se naročito u ovim krajevima u najvećoj mjeri javlja kao brigada bratstva i jedinstva.

U ovo vrijeme konstatirano je veliko zanimanje boraca za političku situaciju i uopće za politička zbivanja. Interesovanje boraca za politički i teoretski rad ponekad je prevazilazilo mogućnosti nekih četnih pa i bataljonskih političkih rukovodilaca.

Pošto se krajem januara 1944. godine izdvojila iz sastava 2. proleterske divizije i prešla u sastav Primorske operativne grupe, brigada je već polovinom februara razmještena i zauzela položaje u sjeverozapadnom dijelu Crne Gore, gdje će ostati sve do oktobra 1944. godine, vodeći česte borbe s Njemcima i četnicima, ali bez većih pokreta i promjena terena. Ovo relativno mirovanje omogućilo je razvijanje rada po svim sektorima. Sačinja-

25) T. Janjić, zamjenik politkomesara 2. dalmatinske NOU brigade: Izvještaj Centralnom komitetu KPJ o stanju partijske organizacije u 2. dalmatinskoj NOU brigadi, od 6. februara 1944. godine. Arhiva CK ŠKJ, br. 6309.

vani su redovnije planovi političkog rada, a politički komesari bataljona redovno dostavljali petnaestodnevne izvještaje političkom komesaru brigade o političkoj aktivnosti u svojim bataljonima. Taj rad su pratili i pomagali politički komesar i Politodjel grupe. Interveniralo se kad se zapazi neizvršenje, odnosno ne pridržavanje plana ili površnost u radu.

Pitanje popune brigade bio je dugotrajan problem. Malobrojne jedinice pokrivala su i branile veliki teren, pa su borci skoro stalno bili na dužnosti. To je stvaralo izvjesne probleme, jer su stari borci, nakon dvogodišnjeg ratovanja, ginuli kao borci i redovno obavljali sve boračke dužnosti, iako su bili i zaslužni i sposobni da prime određene rukovodeće funkcije. Nekoliko manjih popuna nije dalo željene rezultate.

Dolazak brigade u krajeve južne Dalmacije početkom oktobra 1944. godine bio je za nju od velikog značenje. Za dvadeset dana brigada je udvostručila, a za dva mjeseca utrostručila svoje brojno stanje, koje je iznosilo preko 2.100 boraca i starješina. Povećanje se odnosilo samo na borački sastav koji je došao u brigadu, dok je potreban starješinski kadar proizveden iz ranijeg sastava brigade. Po partijskoj, političkoj, vojnoj i drugim oblastima rada poduzeto je sve kako bi brigada odgovorila svojim zadacima i u novoj situaciji. Budući da se radilo o ogromnoj većini novih boraca, koji su do tada bili na području kojeg je držao neprijatelj ili su stupili iz kvistliške vojske, pa su bili na nezadovoljavajućem stupnju političke svijesti, poseban je zadatak bio pred političkim komesarima na političkom predgajanju ove boračke mase. Međutim, to nije bio zadatak političkih komesara, iako su oni bili najodgovorniji, već i vojnih rukovodilaca, partijske organizacije, pa i svih starih boraca.

Borbe u vezi oslobođenja Mostara pokazale su da se za kratko vrijeme mnogo uspjelo na odgoju i osposobljavanju novih boraca. Ali relativno veliki gubici u poginulim i nestalim, kao i rezultati ovih borbi, upozoravali su da brigada još nije kakva je bila u starom sastavu srazmjerno broju boraca, te da treba dosta rada da dostigne one kvalitete. Zbog toga su borbe detaljno analizirane na sastancima, ukazivano na propuste i nedostatke, kritizirano lošije držanje pojedinaca u borbi, a isticani pozitivni primjeri i iz svega izvlačeni zaključci i utvrđivani zadaci za daljnji politički i vojni rad u jedinicama. Vremena za ovaj rad nije bilo mnogo, ali su rukovodioci imali iskustvo da za to iskoriste i minimalne mogućnosti.

Na sastanku Komiteta 9. udarne divizije od 7. aprila 1945. godine, govoreno je i o 2. dalmatinskoj proleterškoj NOU brigadi i njenom držanju u borbama oko Širokog brijega, pa je dato nekoliko kritičkih primjedaba, ali i pozitivnih ocjena. Istaknuto je da su politički komesar brigade, politički komesari bataljona sačinili konkretan plan rada s novim ljudstvom kako bi se ono upoznalo s najosnovnijim političkim pitanjima. Istaknut je uspješan rad s novim borcima ali je konstatirano da brigada još nije dostigla svoj nekadašnji nivo i da zbog toga treba pojačati napore po svim linijama rada.

Budući da su predstojale složene vojne operacije ocijenjeno je da neće biti mogućnosti za širi politički i drugi rad u brigadi, pa je zaključeno da se u takvim situacijama moraju obezbijediti što redovnije radio-vijesti. Naglašeno je daje potrebno pisati o ljudima i isticati herojstva što se do tada nije dovoljno prakticiralo. Akcentuirano je daje svaki plan političkog rada obavezan i za partijsku i za skojevsku organizaciju i da s planovima treba upoznati i sve borce.

U brigadi je formiran Političko-prosvjetni odsjek koji trebao da pomogne pretežno mladim političkim rukovodiocima. U cilju osposobljavanja političkih rukovodilaca održanje u januaru 1945. godine, pri Štabu divizije, tečaj za politkomesare četa i vodne delegate na kome se proučavalo: »Razvitak društva«, »Fašizam i oslobodilački rat«, »Nacionalno pitanje i linija narodnooslobodilačke borbe«. Iz 2. dalmatinske proletherske NOU brigade bilo je devet sudionika na ovom tečaju.

S obzirom na predstojeće borbe u Hrvatskom primorju, na otocima, u Istri i dalje ka Trstu, pred sve rukovodioce, a posebno političke, postavilo se pitanje pravilnog tumačenja i objašnjenja značaja prestojećih zadataka brigade. Trebalo je, naročito masi novog ljudstva, objasniti značaj oslobađanja nekih otoka, Rijeke i Istre, koji su 25 godina bili pod talijanskom fašističkom vladavinom. Politički rukovodioci i partijska organizacija u potpunosti su u tome uspjeli, što je dokazao borački i rukovodeći sastav brigade svojom borbenošću i odnosom prema narodu, koji ih je nagradio izvanredno toplim i srdačnim dočekom, pružajući im i svaku moguću pomoć.

Iako naglo popunjena i jako uvećana ogromnom masom novih, neiskusnih boraca s nezadovoljavajućim političkim nivoom brigada je na svom borbenom putu od Dubrovnika do Trsta, upornim partijskim, političkim, vojnim i kulturno-prosvjetnim radom, kaleći se kroz česte i teške borbe, ponovo dostigla nivo dostojan njenog proletherskog imena. Od novih boraca koji su u brigadu stupili krajem 1944. godine, pa i kasnije, na kraju rata bilo je nižih rukovodilaca, znatan broj članova KPJ i velik broj članova SKOJ-a. U eksplozivnoj i provokativnoj tršćanskoj situaciji u danima oslobođenja, 2. dalmatinska proletherska NOU brigada držala se odlučno i dostojanstveno, pripravna da izvrši svako naređenje koje bi joj se postavilo.

IDEJNI I POLITIČKI RAD U NARODU

Suradnja i rad sa stanovništvom obavljani su iz više razloga i na razne načine. Prije svega, cilj je bio kud se god prolazi, ako postoje mogućnosti, u suradnji s teritorijalno nadležnim partijskim rukovodstvima pomoći stvaranju partijske organizacije i organa narodne vlasti, jer je to bio preduvjet uspješnog vođenja i razvoja borbe. Drugo, kad se dođe u mjesta gdje već postoji partijska organizacija, organi narodne vlasti, komande mjesta itd., obavezno je bilo, ako vrijeme boravka u dotičnom mjestu dozvoljava, povezivati se s tim lokalnim organizacijama i organima, uspostaviti suradnju, ukazati im pomoć i zajednički iznalaziti mogućnost da se zadovolje najnužnije potrebe jedinica u hrani, smještaju i dr. Gdje su postojali lokalni organi Partije, NOO-i, pozadinske vojne komande i si., intendanti jedinica su im se obraćali prema nadležnosti i nisu mogli na svoju ruku postupati u pribavljanju hrane i zadovoljavanju drugih potreba vojske, kao što su to morali činiti tamo gdje ovih organa nije bilo, pogotovo ako se dolazilo u mjesta koje su neprijateljski orijentirana ili čak pružala otpor. Najzad, trebalo je doći u kontakt sa što više ljudi, propagirati ciljeve NOB-a i vjeru u pobjedu, širiti bratstvo i jedinstvo, raskrinkavati okupatorske i petokolonaške vlasti i postupke, jednom rječju, trebalo je pridobijati narodne mase za narodnooslobodilački pokret. To se činilo preko sastanaka s narodom, konferencija, zborova i na druge načine, već prema konkretnoj situaciji.

Nakon dolaska u određeno mjesto, ako se ostaje duže, partijska i skojevska organizacija kontaktirale su s odgovarajućim organizacijama, politički komesari se angažirali oko masovnih skupova, a kulturno-prosvjetne ekipe davale prirebe iz svog skromnog, ali aktualnog repertoara.

Sve je ovo, uglavnom, važilo kao pravilo za jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, što je dosljedno provodila i 2. dalmatinska NOU brigada zavisno od okolnosti u mjestima kuda je prolazila i boravila. Obim i intenzitet političkog i drugog rada u narodu razvijao se uporedo s razvojem i mogućnostima same brigade.

Jedinice koje su ušle u sastav brigade pri njenom formiranju vršile su i ranije izvjesnu političku aktivnost u narodu, dok je kulturno-prosvjetni rad u jedinicama bio u začetku. Nakon formiranja brigade, zalaganjem Politodjela, organiziranje sektor kulturno-prosvjetnog rada. Ubrzo su formirani zborovi, diletantske grupe i drugo. Cilj je bio da se kulturno i prosvjetno uzdižu borci, ali da se u odgovarajućim oblicima nastupa i u narodu. Prvi mjesec dana poslije formiranja brigade, jedinice su bile angažirane borbama i pokretima, ali su ipak uspjele pripremiti i davati priredbe.

Ove priredbe, koje su davane i za borce brigade, nisu bile toliko zanimljive zbog njihove kulturne i umjetničke vrijednosti već zbog političkog smisla, sadržaja i poruka koje su upućivale. Bilo da se radilo o igranim komadima što su, uglavnom bili skečevi, recitacije, pjesme, politički govori, čitanje radio-vijesti - sve je to usmjeravalo na borbu protiv neprijatelja i pozivalo u NOVJ, propagiralo bratstvo i jedinstvo itd., kao jedino pravilan i spasonosan put za svakog patriotu. Izvođači su bili amateri. Osim priredbi održavani su sastanci sa seljacima na kojima su se vodili politički razgovori.

Borbe koje su uslijedile na ovom terenu i dug teški borbeni put u 4. i 5. ofanzivi onemogućile su davanje priredbi, jer se vrlo malo boravilo u jednom mjestu, najčešće samo radi najnužnijeg predaha. Pa ipak korištena je svaka mogućnost za političko djelovanje u narodu. Obično se pri ulasku u neko mjesto strpljivo objašnjavalo stanovništvu, budući da su često imali krivu predstavu o partizanima pod utjecajem neprijateljske propagande. Kad se dolazilo u krajeve gdje su postojale neke specifičnosti, kao npr. gdje se radilo o pretežnoj pripadnosti stanovništva neprijatelju ili kad se dolazilo u partizanska mjesta borci su često detaljnije upoznavani o situaciji u dotičnom mjestu i ukazano im je kakvo treba biti ponašanje i odnos prema narodu. Tako su odražane konferencije pred ulazak u Crnu Goru u svibnju 1943. godine. Oštro se postupalo prema svakoj samovolji pojedinih boraca prema narodu i njegovoj imovini, ali to se zaista rijetko dešavalo. Naprotiv, pošto su već politički bili uzdignutiji, borci su i sami politički djelovali i to vrlo efikasno, obično u kućama gdje su razmješteni. Oni su se prosto nadmetali u objašnjavanju seljacima zašto se partizani bore, a i raskrinkavali su neprijatelja.

Svaki bataljon i svaka četa vršili su političku aktivnost. Zbog toga su utvrđivali određene planove i o svom radu podnosili izvještaje. O tome uvjerljivo govori slijedeći navod iz izvještaja 3. bataljona za period od 1. do 15. augusta 1943. godine:

»Politički rad na terenu: održali smo jedanaest sastanaka sa narodom na kojima se objašnjavala politička situacija, izdaja četnika, neminovnost naše pobjede, a također objašnjavala se uloga i značaj NO odbora. Pomagali smo u formiranju NO odbora u Brateljevićima (blizu Ustikoline) i na

Poljicama (kod Kalinovika), a održali smo i jedan pripremni sastanak za stvaranje NO odbora. Sastanci su održani u selima Ustikolina, Filipovićima (sastanak predstavnika većine sela opštine Ustikolina), kao i nekim drugim selima, koje su održale pojedine čete.«²⁶⁾

Ovaj primjer 3. bataljona, a sličan se mogao uzeti i iz izvještaja bilo kojeg drugog, pokazuje da relativno mirovanje poslije 5. ofanzive nije korišteno samo za vrlo intenzivan političko-teoretski i vojni rad u brigadi, već isto tako i za politički rad na terenu, u narodu. Ovaj rad je obavljan u dogovoru i suradnji s partijskom organizacijom i drugim nadležnim organizacijama i organima određenog mjesta.

Pokreti iz istočne Bosne za Sandžak, Crnu Goru, Srbiju i ponovo u Crnu Goru, za svega nekoliko mjeseci, i česte borbe koje su tada vođene opet su uvjetovali jenjavanje političkog rada u narodu. Zamjenik političkog komesara brigade 6. februara 1944. godine, u tromjesečnom izvještaju Centralnom komitetu KPJ, piše i sljedeće: »Radu na terenu, uprkos njegove velike važnosti, nije obraćana zaslužena pažnja. Istina, naši borci i rukovodioci održavaju svuda kontakt s narodom, stupaju u razgovore po svim aktualnim pitanjima, ali mi smo retko imali organizovane konferencije sa narodom, a o zborovima da i ne govorimo.

Mora se priznati da se sav ovaj rad odvijao i odvija (rad po svim sektorima) u vrlo teškim uslovima skoro neprekidnih pokreta i borbi.«²⁷⁾

Upravo u vrijeme pisanja spomenutog izvještaja, brigada je izašla iz sastava 2. proletherske divizije i prešla u sastav Primorske operativne grupe, a zatim se prebacila na teren Crne Gore i Hercegovine gdje će ostati do početka oktobra. Brigada je iskoristila zadržavanje na tom terenu za vrlo intenzivan rad po svim sektorima, pa, razumije se, i za politički rad u narodu.

Urzo su ostvareni kontakti s narodom, stvorena i mnoga poznanstva i prijateljstva i počelo se s organiziranim sistematskim političkim radom, u suradnji s organizacijama i organima na terenu. Za kratko vrijeme brigada je stekla naklonost i povjerenje naroda koji ju je smatrao kao svoju domaću jedinicu, a i sama se tako osjećala. Nakon nepuna tri mjeseca boravka brigade u Crnoj Gori, Politodjel Primorske operativne grupe, koji je prethodno temeljno proučio stanje u brigadi i njen rad po svim sektorima, u izvještaju Centralnom komitetu od 5. juna 1944. godine, o političkom radu brigade u narodu piše sljedeće: »Sem rada u bataljonima, organizacija (partijska - Đ. A. i N. S.) radi takođe na političkom uzdizanju narodnih masa na terenu gdje se nalazi i gdje za to ima uslova. Taj rad se ogleda u održavanju političkih konferencija, zborova, kulturnih priredbi i pravilnim postupcima i odnosima prema narodu i narodnooslobodilačkim vlastima, što je imalo za posledicu da je brigada stekla lično velike simpatije i ostavila dobar utisak u krajevima kuda je prolazila.«²⁸⁾

Kao najistaknutiju zajedničku političku manifestaciju valja istaknuti veliki zbor naroda i vojske u Vilusima u znak proslave 13. jula - Dana us-

26) N. Sinobad, sekretar bataljonskog biroa: »Izvještaj o radu partijske organizacije u 3. bataljonu 2. dalmatinske brigade od 1. do 15. augusta 1943. godine«. Arhiv CK SKJ.

27) T. Janjić, zamjenik politkomesara 2. dalmatinske NOU brigade: »Izvještaj o stanju organizacije u 2. proletherskoj NOU brigadi« od 6. februara 1944. godine. Arhiva CK SKJ, br. 6309.

28) Politodjel Primorske operativne grupe, rukovodilac Politodjela N. Gažević: Izvještaj Centralnom komitetu KPJ »0 stanju i radu partijskih organizacija Primorske operativne grupe 2. udarnog korpusa« od 5. juna 1944. godine. Original u Arhivi CK SKJ, br. 6350.

tanka Crnogorskog naroda, na kojem je govorio i predstavnik brigade. Međutim, nisu samo organizirani skupovi sačinjavali političku i kulturnu aktivnost u narodu već je to na svoj način vršio svaki stari borac u neposrednom kontaktu s mještanima. Dok je ranije bilo pojedinih slučajeva samovoljnog uzimanja hrane, sada, iako u oskudici u ovom pasivnom i siromašnom kraju, takvim pojavama nije bilo ni traga. Naprotiv, nisu bili rijetki slučajevi da su borci sa zahvalnošću odbijali ponudenu hranu od seljaka, izgovarajući se da imaju normalnu prehranu u jedincima, i onda kad su bili gladni. Početkom oktobra 1944. godine, brigada je napustila teritorij Crne Gore, ali je ostavila najbolji i neizbrisiv utisak u slobodaraskom crnogorskom narodu, koji je umio cijeniti njeno junaštvo i odnos njenih boraca.

Dolaskom u predjele južne Dalmacije i Boke brigada je vodila borbe ali nije propuštala priliku da politički djeluje u narodu. Spomenimo samo veliki zbor u Čilipima na kome su govorili politički komesar, komandant i omladinski rukovodilac 3. bataljona pred velikom masom naroda, koja je s izuzetnom pažnjom slušala izlaganja o vojno-političkoj situaciji u našoj zemlji i svijetu, snazi i akcijama NOVJ, uređenju naše nove države itd., što je ostavilo veoma pozitivan dojam na ovaj narod koji se masovno uključivao u partizane. Kad je poslije nekoliko dana oslobođen Dubrovnik naišlo se na komentiranje zbora u Čilipima, što najbolje potvrđuje kakav je odjek imao. Drugi bataljoni, pa i pojedine čete, održavali su ovakve i slične manifestacije.

Od kraja 1943. godine u političkom radu u brigadi i s narodom, pored ostalih aktualnih tema, naročito su isticane i obrazlagane odluke 2. zasjedanja AVNOJ-a, kao i druga pitanja u vezi s društvenim uređenjem, odnosno sa saveznicima, prema kraljevskoj emigrantskoj vladi itd.

Relativno duži boravak u oslobođenom Dubrovniku i njegovoj okolici pružio je dobru priliku i za politički i kulturno-prosvjetni rad. Dok su veći narodni zborovi organizirani od strane mjesnih i teritorijalnih političkih rukovodstava, manje političke skupove s narodom održavale su i jedinice brigade. Priredbe su održavale čete i bataljoni, a i brigadna kulturna ekipa davala je svoj program u dubrovačkom kazalištu. Nisu to bile priredbe na nekoj umjetničkoj visini, pogotovo ne za istančani ukus dubrovačke publike, ali ih je ona primala s razumijevanjem i divljenjem, jer je to bio velik uspjeh amatera, radnika i seljaka. Ona ih je prihvaćala i zbog vrlo jasnih i narodu bliskih političkih poruka koje su sadržavale.

Teške i duže borbe oko Širokog brijega u sklopu Mostarske operacije, početkom 1945. godine, u kojoj je brigada imala gubitke od 260 poginulih i nekoliko stotina ranjenih, nisu ostavljale mnogo vremena za politički rad, iako je on ovdje bio veoma potreban s obzirom na to daje visok postotak stanovništva bio pod jakim ustaškim utjecajem i neprijateljski se odnosio prema Narodnooslobodilačkoj vojsci. Pa ipak, borci su znali da je narod ovoga kraja u većini zaveden pogrešnim putom i da se prema njemu ne smije primjenjivati sila već politički rad i strpljivo uvjeravanje, te su se tako i ponašali u kontaktima s narodom. Održavani su i manji skupovi, ali šireg političkog rada s narodom nije moglo biti. Pokazalo se daje i ovakva i ovolika aktivnost brigade u narodu dala dobrih rezultata.

Bilo je slučajeva da su jedinice brigade reagirale i kad bi pozadinske vlasti učinile neki nesmotren gest prema narodu. To se desilo i u Posušju januara 1945. godine. Prateća četa Komande mjesta Posušja posjekla je dva

hrastova stabla u neposrednoj blizini crkve, a župnik se žalio pomoćniku političkog komesara 4. bataljona 2. dalmatinske proleterske NOU brigade. Ovaj je odmah uputio pismo političkom komesaru Komande mjesta u Posušju u kome, pored ostalog, kaže: »... Ovakve stvari su potpuno nepravilne i štete našoj borbi. Mi ne smijemo polaziti od toga kako mi gledamo na ta stabla već kako narod gleda na njih. Uбудuće nesmijete dozvoliti da borci potčinjeni vama prave ovakve stvari.«²⁹⁾ Ovaj primjer ukazuje koliko je pažnju brigada poklanjala odnosu prema narodu i njegovoj imovini, pa i kad je u pitanju crkvena imovina.

Prilikom oslobođenja Hrvatskog primorja, otoka i Istre, djelovalo se politički i u narodu koliko su mogućnosti dozvoljavale. Ovo je uveliko bila izuzetna situacija, jer su jedinice Jugoslavenske armije s naročitim oduševljenjem dočekivane u Istri, za koju je to značilo vraćanje majci domovini, nakon dugogodišnje talijanske fašističke vladavine.

Divizijski komitet 9. udarne divizije na sastanku od 7. aprila 1945. godine konstatirao je da 2. dalmatinska proleterska NOU brigada ima dobar odnos prema narodu. Istaknuto je također da je brigada organizirala niz predavanja za vojsku i narod i naglašeno je da kulturno-prosvjetni rad treba potpuno prilagoditi novim uvjetima u kojima žive jedinice i pridržavati se uputstva datih u Biltenu Vrhovnog štaba.

Brigada je dugi borbeni put učinila i putem obuke i ideološko-političkog obrazovanja. Niska školska sprema pa i nepismenost nisu bili povoljna osnova za ideološko-političku i teoretsku nadgradnju. Ali, svijesti o nužnosti borbe za slobodu Partija je dogradila i saznanje o neophodnosti učenja i osposobljavanja. Zato je korišteno svako slobodno vrijeme za ideološko-politički i teoretski rad s članovima Partije, a u određenoj mjeri i na odgovarajući način i sa svim borcima. Vojna obuka ljudstva bio je stalan zadatak. Istodobno je partijska organizacija pratila aktivnost, ponašanje i razvoj svakog pojedinca a naročito članova Partije, ukazivala pomoć, ali i onemogućavala sve nepravilne postupke. Posebna je pažnja posvećivana odnosu i političkoj aktivnosti jedinica i boraca u narodu.

Pored redovne i raznovrsne svakodnevne aktivnosti, partijska organizacija imala je nekoliko velikih akcija za prevazilaženje nastalih slabosti i nedostataka, za brže uzdizanje kadra koji će zamijeniti poginule i otišle rukovodiocima ili zbog uvećane potrebe za rukovodiocima uslijed priliva novih boraca. To se dešavalo odmah nakon formiranja brigade, poslije 5. ofanzive, po odlasku većeg broja rukovodilaca u Dalmaciju i poslije naglog popunjavanja brigade krajem 1944. godine.

Rezultat svakodnevnih napora partijske organizacije, vojnog i političkog rukovodstva, bio je da se s razlogom govorilo kako je brigada kadrovska jedinica čiji bi svaki borac mogao biti neki rukovodilac, a mnogi i politički komesari.

29) B. Marjanović, pomoćnik komesara 4. bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade: Pismo komesaru Komande mjesta Posušje, od 10. januara 1945. godine. Arhiva CK SKJ.